ResearchGate

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: https://www.researchgate.net/publication/330684272

له پەراوێزی دوو قەسیدەی سالمدا

Conference Paper · January 2011

CITATIONS
0

READS
30

1 author:

Osman Hamad Dashti
Koya University
34 PUBLICATIONS **0** CITATIONS

SEE PROFILE

All content following this page was uploaded by Osman Hamad Dashti on 28 January 2019.

The user has requested enhancement of the downloaded file.

د.عوسمان دەشتی
بەشی کوردی / فەکەڵتی زانستە
مرۆڤایەتییەکان و پەروەردە
زانکۆی کۆیە

لە پەراوێزی
دوو قەسیدەی (سالم)دا
(تێکست و لێکۆلینەوە)

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی - ژمارە ١٧ی ساڵی ٢٠١١

پێشەکی/

دیوانی شیعری کلاسیکی کوردی، لە سۆنگەی هەلومەرجی. سیاسی و مێژوویی گەلی کورد دا، لەبارودۆخێکی باشدا نەبووەو نییە. تا ئێستاشی لەگەڵدا بێت، دیوانی شیعرو شاعیرانی ئەدەبی کلاسیکی کوردی بە تەواوی و بە دروستی چاپ و بڵاونەکراونەتەوە، ئەوانەشی کە چاپ و بڵاوکراونەتەوە، یا ئەوەتا بە تەواوی و بەڕاستی و بە دروستی ساغ نەکراونەتەوە، یا ئەوەتا بە شێوەیەکی وردو زانستی توێژینەوەیان بۆ نەکراوە. بە کورتی کەم وا هەیە دیوانی شاعیرێکی کۆن و کلاسیکیمان لەبەر دەستدا بێ، کە لە هەڵەو پەڵە و کەموکورتی بە دوور بێت.

بەم دواییە کتێبێکی مامۆستا محەمەد عەلی قەرەداغی لە ژێر سەرناوی: ((بەرکورتێك لە خەرمانی شیعری سالم ـ چەپکێك شیعری بڵاونەکراوەی سالم ـ پاشکۆیەکی دیوانی نالی)) چاپ و بڵاوکراوەتەوە[1].

لە سەرەتادا پێویستە ئەوە بگوترێت کە مامۆستا وەکو دابی هەمیشەیی بە شوێن سۆراغی چەند کەشکۆل و دەستنوسێکی دێرین و دانسقەدا چووە، سەبارەت بە چەند لایەنێکی ژیان و بەرهەمی شیعری یەکێك لە ناودارانی شیعری کلاسیکیمان کە ئەویش ((عەبدولڕەحمان بەگی(سالم)ی ساحێبقڕانە))، ڕاستییەکەی ئەوەیە مامۆستا قەرەداغی ماوەی نیو سەدە زیاترە فەرهادانە تێدەکۆشێت لە پێناوی زیندووکردنەوەی دەستنووسە کۆنە کوردییەکان و ساغکردنەوەی مێژووی زانایانی کوردو بووژاندنەوەی بیروبەرهەمی کەلەپوورو ڕۆشنبیری گشتی کۆنی کوردیمان، لەم مەیدانەدا جێ دەستی مامۆستا دیارەو ئاشکراو، بەرهەمەکانیشی شوێنی شیاوی خۆیان گرتوەو کتێبخانەی کوردییان ئاوەدان کردۆتەوە. لەم تەقەللایەی دواییشدا بە گوێرەی ئەو دەستخەتانەی لەبەر دەستی بوون، پەردەی لە ڕووی کۆمەڵێك بەرهەمی تازەو بڵاونەکراوەی(سالم)هەڵداوەتەوە و خوێندەوارانی کوردی پێ ئاشنا کردوون.

سەبارەت بە مێژووی ئەدەب، ئێمە ئەو هەواڵ و زانیارییانەی کە لە مەڕ مێژووی ژیان و بەرهەمی ئەدەبی زانایان و شاعیرانی پێشووماندا، لەبەر دەست دان و تا ڕادەیەك ساغ کراونەتەوە، پێویستە بە دروست و جێ متمانەیان بزانین تا ئەو ساتەی زانیاری وردو ڕاستو دروستی دیکەمان لەسەرچاوەی بەڵگەدارەوە دەکەوێتە دەست، ئەو سا لەڕێگەی بەراوردو هەڵسەنگاندنی زانستییەوە دەتواندرێت باوەڕو قەناعەتی تازە بە دەست بهێندرێت و لە مێژووی ئەدەبدا جێگیر بکرێت. ئەنجا لەم ڕێگایەدا کۆسپ و گرفتی زۆرمان دێتە ڕێگا، کە لە پێشەوەیاندا ئەوە دەبێت: ئاخۆ تا چەند دەبێت پشت بەو بەڵگەو سەنەدو دەستخەتانە ببەسترێت کە لەکەلێن و قوژبنی ئەرشیفخانە و کتێبخانەکاندا دەستمان دەکەون، ئایا هەر پەڕە کۆنەی بەیازو کەشکۆڵ و دەستنووسێك کە شتێکی تازەو نوێ ڕادەگەیەنێ، دەبێ دەستبەجێ و بێ چەندو چوون بەڕاست و بە دروستیان بزانین و کاڵای حەقیقەتیان بەباڵادا ببڕین؟. ئەنجا تەلارو دیواری تازەیان لەسەر هەڵبچنین و شتی تازەو نوێیان لەسەر بینا بکەین؟ یا ئەوەتا لە

ڕێگەی بەراوردو کۆڵینەوە و توێژینەوەی وردو زانستییەوە لە سەنگی مەحەکیان بدەین و ئەنجا لە تۆماری مێژوودا بەنەوەکانی بناسێنین.

بە هەر حاڵ ئەوە بابەت و مەبەستی باسەکەی ئێمە نییە، راستیش ئەوەیە کە لە کتێبی ناوبراودا هەڵوەستە لەسەر دوو قەسیدەی ناوداری(سالم)دا کراوە، یەکێکیان ئەو قەسیدەیەیە کەوا(سالم)لە موژدەی گەڕانەوەی عەبدوڵلا پاشای بابان دا هۆنیویەتەوە، دووەمیش ئەوەیە کە لە بارەی پەرێشانی بابانەکانەوە لە دوای ڕووخانی میرنشین گوتراوە، کە لە کتێبەکەی مامۆستاداو بە گوێرەی دەستنوسێکی بەردەستی بەهی (نالی)لەقەڵەم دراوە. لەم ماوەیەدا لە هەوڵی ئەوەدا دەبین کە بەوردی لەسەر ئەم دوو تیکستە و بە تایبەتیش ئەوەی دووەمیان هەڵوەستە بکەین، کە تاڕادەیەکی زۆر بوونەتە جێگای گەنگەشەو گفتوگۆ.

باسەکەمان لە پێشەکی و لە سێ تەوەری سەرەکیدا دەبێت و هەر تەوەرێکیش لە چەند بڕگەو بابەتێک پێك دێت، بەم شێوەیە:

- **پێشەکی /**
- **١- تەوەری یەکەم/ سالم و کورتەیەکی ژیاننامەکەی.**
  - **أ- شاعیرێتی سالم　　ب- سالم و بابانەکان**
- **٢- تەوەری دووەم/ قەسیدەی یەکەم: موژدەی گەڕانەوەی عەبدوڵلا پاشا.**
  - **أ- چەند سەرنجێك　　ب- تێکستی قەسیدەکە**
- **٣- تەوەری سێیەم/ قەسیدەی دووەم: لەباسی پەرێشانی بابانەکان.**
  - **أ- سالم و نالی و مەسەلەی خزمایەتی　　ب- سەرچاوەی باوەڕپێکراو**
  - **ج- تێکستی قەسیدەکە　　د- تایبەتمەندییەکانی شیعری سالم**
- **ئەنجام**
- **پەراوێزەکان**
- **کورتەیەکی زمانی عەرەبی**
- **کورتەیەکی زمانی ئینگلیزی**
- **سەرچاوەکان**

تەوەری یەکەم/ سالم و کورتەیەکی ژیاننامەکەی:

سالم ناوی عبدالرەحمان کوڕی محەمەد بەگی کوڕی ئەحمەد بەگی ساحێبقرانە، بنەماڵەی ساحێبقرانەکانی سلێمانی لەم ئەحمەد بەگەوە دەست پێ دەکات کە بە ئەحمەد بەگی گەورە ناسراوە.[٢] بەگوێرەی مامۆستا حەمەبۆر ئەم ئەحمەد بەگە لەسەر خواست و لەسەردەمی فەرمانڕەوایی خالید پاشادا، کە لە نێوان (١٧٤٧ تا ١٧٦٣) فەرمان ڕەوای بابان بووە، لە ناوچەی سنەی ئەردەلانەوە دەگوێزێتەوە بۆ قەلاچوالان کە لەو ڕۆژگارە دا پایتەختی بابانەکان بووە.[٣]

ئەحمەد بەگ دوو کوڕی هەبووە:

١- محەمەد بەگی (قەرەجەهەنەمی)، کە باوکی سالمە.

٢- مەحموود بەگ کە باوکی مستەفا بەگی (کوردی)یە.

ئەم بنەماڵەیە لە بنەڕەتدا خەڵکی دێی (قەرەجەهەنەم)ی نزیك شاری سنە بوون بۆیە محەمەد بەگ لە سلێمانیش هەر بە (قەرەجەهەنەمی) ناودار بووە، ئەو نازناوی(ساحێبقڕان)یەش لەسەردەمی بابانەکاندا بە باڵایان دا بڕاوە.[٤]

لەگەڵ دامەزراندنی شاری سلێمانی ئەوان دەبن بەدانیشتووی پایتەختی تازە. دیارە بنەماڵەیەکی دەستڕۆیشتوو بوون و هەمیشە لە دەسەڵات و لە بابانەکان نزیك بوون، لە پێشانا ئەحمەد بەگ و دوای ئەویش مەحموود بەگی کوڕی(کە باوکی مستەفا بەگی کوردی و مامی سالمە)، سەردەمێك سوپا سالار و وەزیری جەنگی میرنشینی بابان بوون.

سەبارەت بە مێژووی هاتنە دنیا و کۆچکردنی سالم نووسەران و مێژوو نووسانی کورد لە وێنەی(ئەمین زەکی بەگ، رەفیق حیلمی، علاءالدین سجادی...) هاوڕانەبوون، دیارە ئێستا رای دروست ئەوەیە کە لە مێژووی ئەدەبی کوردی، د. مارف خەزنەدار دا جێگرکراوە.[٥] بەم پێیە سالم لە ساڵی (١٨٠٥)ی زاینی لە سلێمانی هاتۆتە دنیاو هەر لەوێش خوێندەواری سەرەتایی و بەرزی لە حوجرەی مزگەوت و لە زانستەکانی ئیسلامەتیدا پەیداکردووە، سالم لەگەڵ ئەوەشدا کە خوێندنی تەواو نەکردووەو نەبووە بە مەلا ڕەنگە پێویستی پێی نەبوو بێت، بەڵام ئەو دابڕانەی لە خوێندن نەبۆتە کۆسپ لەبەردەم ئەوەی کەوا وەکو کەڵە خوێندەوارو ڕووناکبیرێکی هەڵکەوتە لە ڕۆژگاری خۆیدا دەربکەوێت.

أ/ شاعیرێتی سالم:-

سالم بە پێی بەرهەم و هۆنرەواکانی، دەبێ شارەزایی تەواوی لە بواری زانستە جۆر بە جۆرەکانی، وەکو ئایین و ئەدەبیات و شەریعەت و فەلەکناسی و مێژوو و باری ژیانی کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی هەبوو بێت. لەوە دەچێت هەر چوار زمانی کوردی و عەرەبی و فارسی و تورکی زانیبێت، کاریگەر بوونی بە زمان و شیعرو ئەدەبیاتی فارسی بە ناوەڕۆك و رووخساری بەرهەمە شیعرییەکانییەوە روون و ئاشکران. لە ناو شاعیرانی فارس دا شەیدای شیعرو بەرهەمی کەلیمی هەمەدانی و حافزی شیرازی بووە و گەلێ جار لە هۆنراوەکانیدا ناوی هێناون، کۆمەڵێك شیعری تێهەڵکێشی لەسەر شیعری حافزدا هۆنیوەتەوە. لە پارچەیەکی چەند بەیتیدا سەر ڕشتەی هونەرمەندانی شیعری کوردی لەسەردەمی بابانەکانا تۆمار کردووە:

لەیـــــەك لا(نـــــالی و مەشوی)لەلایێ(ســــالم و وردی)

لــە هــەنگامەی هــونەر گــەرمی تکا جۆ بوون لە(مەولانا)

لــەمەیدانی بەلاغەتدا بەسواری مەرکەبی مەزموون

بــە کوردی هەریەکە تازی سوارێ بوون لــە بــابانا دیوان:٣٥

شانازی بە خۆی و بە شیعری کوردی و بەکوردستانەکەیەوە کردووە:

زێڕە ســەرمایەیە بــۆ (ســالم)و کرمــانی دەبــا

شیعری کــوردی کە بدا جــیلوە لەلای شێخی کـەبیر دیوان:٦٩

مــەهی فارس زەبانەم گوفت سالم شەرحی حاڵت گۆ

وتـم جــانا بــەلـەد نیم ئیستیلاحی ئێوە مــن کوردم دیوان:٨٢

ڕەنگینە هـەموو شـیعرم وەك نەقشیی تەکەڵتوی زین

مــەزمـــوون کـــەشەفیکرم وەك قــولاپی درووmـــانت دیوان:٥٠

لە ناو شاعیرانی کوردا نالی و مەولانا خالیدی شارەزووزی بـە مامۆستای خـۆی زانیـوە و پێـنج خشـتەکی لەسەر شیعری ئەوان هۆنیوەتەوە، بەمە سالم بووە بە یەکەمین شاعیری کورد کە هونەری پێنج خشتەکی لە شیعری کلاسیکی کوردیدا داهێناوە،(٦) سالم یەکەمین شاعیریشە کە پێنج خشتەکی لەسەر شیعری نـالی دامەزراندووە، کە دواتر ئەمە لای زۆربەی شاعیرانی کورد لـە بـەرەکانی پاشـتر وەکو دابێکـی لێ هاتووە و دووبارە کراوەتەوە.

سالم شیعری مولەمەعی فارسی زۆرن، هەنـدێك لـە مولەمەعـەکانی لەسـەر شـیعری حـافزدا هۆنیوەتـەوە، لەمانە هەمووی گرینگتر ئەوەیە کە سالم شاعیر و شاسواری غەزەلخوێن و غەزەلنووسی کوردی یەکەمینـە لە مێـژووی ئـەدەب و دیـوانی شـیعری کلاسـیکی کوردیـدا، غەزەلـەکانی زۆر ڕەوان و پـاراوو سـوارو ئـاوازە دارن، لەگەڵ ئەوەشدا کەوشەو تەعبیراتی بێگانەی تێ کەوتووە:

بەسـەر گوڵـدا لەشـانەت گـوڵ دەبـارێ

قــەزا بۆ دڵ لــەسەر سونبول دەبــارێ

چـــراغێ ڕوو بــــەڕووی حوســـــنت بســـووتێ

بــــەدوودی ئـــەو لەهـــــەورا گــــوڵ دەبـــــارێ

بــەرێ بـــا گـــەر غوبـــاری کوشــــتەیی ڕووت

بەســـــەر بـــاغی ســــەحەر بولبـــول دەبـــارێ

لـــــــەدڵتا نـــــاڕوێ تـــــۆوی موحیبــــــەت

لەچـــــاوم ئەشـــــکی بـــێ حاســــڵ دەبــــارێ

دیوان: ١٤٤

لەگەڵ ئەوەشدا کە کتێبخانەی کوردیمان تـا ئێسـتا خـاوەنی دیـوانێکی تـەواو و ڕێکـو زانسـتی سالم نییـە، بەڵام هەر چاوگێڕانێکی خێرا بە دیوانەکەی چاپی هەولێردا ئەم ئامارانەمان بۆ پشتڕاست دەکەنەوە:

(٢٠٤) پارچە غەزەلی جۆر بە جۆر کە کۆیان(١٥٠٦)دێرە هۆنراوە یە.

(١٠) قەسیدەی کورت و درێژ کە سەرجەمیان(٢٧٥) دێرە

(٢)پارچە پێنج خشتەکی کە یەکێکیان لەسەر شیعرێکی نالی و ئەوەکەی تریش لەسەر شیعرێکی مەولانایە، ئەنجا بە گوێرەی ئەم ئامارە دیوانی سالم سەرجەمی بریتی دەبێ لە لە(١٨٢٩)دێرە هۆنراوە، دڵنیاشین کە ئەمە کۆی بەرهەمە شیعرییەکانی نییە ئەنجا چ جای شیعرە فارسییەکانی.(٧)

سالم لە سلێمانی هاتۆتە دنیاو هەر لەوێش خوێندوویەتی و پێگەیشتووە. بنەماڵەکەی ئەوان لە سایەی دەسەلات و لە پاڵ بابانەکاندا خاوەن پلە و پایەو دەستڕۆیشتوو بوون. لە هۆنراوەکانیدا ئەوە بەدی دەکرێت کە وڵاتەکەی خۆی زۆر خۆش ویستووەو بە دڵ و بە دەروون عاشقی بووە، بەڵام لەلایەك بە هۆی باری نالەباری ناو میرنشینەکەو دوو بەرەکی بەردەوامی بابانەکان لە ناو خۆیانداو، لە لایێکی دیکە بە هۆی ئەوەی بەشێکی خانەوادەکەیان لە ئیران بوون، سالم بەناچاری دووچاری کۆچ و ڕەوو دوور کەوتنەوە لە وڵات هاتووە کە ئەمە زۆر ئازاری پێگەیاندووە، ڕۆژگارێك بە ناچاری و بە نا بەدڵی پشتی لە شارەکەی کردووەو بۆ ئیران سەری هەڵگرتووە. ماوەیێك لە سنە گیرساوەتەوەو لەویش هەر ئوقرەی لێ هەڵگیراوە، ماوەیێکیش ڕەهەندەی تاران و دەشتی ڕەی بووە. ئەمانە بەڕوونی لە هۆنراوەکانیدا بەدی دەکرێن:

ئەلویداع ئەی موڵکی بابان ئەلودیداع
ئەلودیداع ئەی جانی جانان ئەلودیداع
موستدعیدم بۆ بیلادی رافیزی
ئەلودیداع ئەی ئەهلی ئیمان ئەلویداع
وەك ئەسیری تورکمەن دەمبەن بەزۆر
ئەلویداع ئەی شاهی خوبان ئەلویداع دیوان:٧٤

★ ★ ★

بەبێ ڕووی تۆ فەزای باغی سەنەندوج
لەناو دڵما وەکو ناری سەقەر بوو دیوان:١١٠

★ ★ ★

دەڵێ فیردەوسە گولزاری سەنەندوج
وەڵی بێ تۆ لەلای من وەك دەرەك بوو دیوان:١١٠

★ ★ ★

چ بڵێم حالەتی دڵ چۆنە لە هەجرا سالم
سەحنی گولزاری سەنەندوج وەکو زیندانی منە دیوان:١٣١

پێ دەچێ بە هۆی لایەنگیری بنەماڵەکەیان بۆ یەکێك لە باڵەکانی ململانێی نێو بابانەکان دووچاری ئاوارەیی و گیر خواردن بوو بێت لە تاران، بۆیە زۆر بێزاری لەم بارەوە دەربڕیوە:

شۆڕەزاری خاکی(ڕەی)ئەمجارە دامەنگیرمە
ڕوو لە هەر وادی دەکەم خاری وەکو زنجیرمە

ئیبێـــدا بـــۆ ڕەی کـــە هـــاتم فیکـــری عـــەقلیم لێ نـــەکرد
حەپســـی تـــارانم گونـــاهی کـــاری بـــێ تـــەد بیرمـــە دیوان: ١٢٨

★ ★ ★

لەگـــەڵ دڵ شـــەرتە ســـالم گـــەر نـــەجاتم بـــێ لـــە تارانـــا
بـــە هەشـــت گەربێتـــە دەشـــتی(ڕەی)بەتارانا گـــوزەر ناکـــەم دیوان: ٨٥

★ ★ ★

خۆزگـــە دەمزانـــی لـــە تارانـــا نـــەجاتم کـــەی دەبـــێ
کـــۆیی یـــارە مەشـــهەدم یـــا مەدفـــەنم هـــەر(ڕەی)دەبێ دیوان: ١٤١

دەسـەڵاتی عوسمـانی ڕۆژگـارێکیش بـۆ خـوارووی عێـراق و بـۆ شـاری(حیلله)دووری خستۆتەوە، وا دیـارە لەوێش هەر بەدادو گلەیی بووە:

حـــەسرەتـــا دڵ غافڵە نازانی قیسمەت چی دەکـــا
ئەمڕۆ ئێرەم بوو بە مەسکەن ئاخۆ فەردا کوێم دەبا
شاطری تەقدیر کە پێشکەوت ڕاتەکێشێ و تۆ دەڕۆی
کـــاتێ دەیزانی ئـــەوا خستووتیە نێو دامی بـــەڵا دیوان:

ب/ سالم و بابانەکان:

لە ناو مـیرو پادشـاکانی بابـان دا سـالم هاوچـەرخی مـەحمود پاشـا، سلێمان پاشـا، برایـان؛ ئەحمـەد پاشـاو عەبدوڵڵا پاشا بـووە، ئـەنجا لـە نێو کۆنگـەرەی ململانێکانیش دابـووە، بـەڵام لـە هۆنراوەکـانی شـتێك لـە لایەنگیری بۆ باڵێـك و دژایـەتی بـاڵێکی دیکـە بـەدی ناکرێـت، تـەنها ئەوەنـەبێت کـە ئـەو خۆشەویسـتی و دڵسۆزی تەواوی بۆ وڵاتەکـەی و بـۆ بابانـەکان هـەبووە، شمشـێری ڕەخنـەو نەفرەتیشـی لـە ڕووی هـەردوو زلهێـزی داگیرکـاری ڕۆم و عەجـەم هەڵکێشـاوە، ئەولـە پەیوەنـدی لەگـەڵ کەسـایەتییەکان و ڕووداوو هەلومەرجی مێژوویی وسیاسی میرنشینەکەدا چەند قەسیدەیەکی شاکاری هۆنیوەتەوە، کەوا یەکێتییەکی پتەوو ئۆرگانیك لە باری فۆرم و ناوەڕۆکەوە لە نێوانیاندا هەیە، لەم قەسیدانە دا سالم وەکو شاعێرێکی باڵا دەستی شیعری داستانی قارەمـانی و چیرۆکی مێـژوویی و سـوار چاکی، گەیشـتۆتە پلەیـەکی بـەرز لـە توانا و داهێنانی شیعری، هەر ئەمەشە کە لە پاشان بۆتە سەرامەدێکیش بـۆ شـیعری سیاسـی و نیشـتمانی لە قوتابخانەی شیعری کرمانجی ناوەڕاست، قەسیدەکانی لەگەڵ ئەوەدا کـە بـە زمـان و شـێوازێکی سـەختو ئاڵوز هۆنراونەتەوە بەڵام کاتێك خوێندەواری کارامەو شارەزا لەگەڵ بیرو سەبکو شێوازەکەی ڕادێت، ئیدی کلیلەکانی تێگەیشتنی دەکەوێتە دەست و دەتوانێت بەهرەو چێژی زۆریان لێ وەربگرێت.

وەکو گـوترا قەسـیدەکان پەیوەسـتن بـە مەسـەلەکانی ئـەو سـەردەمە بـە تایبـەتیش جـەنگو شـەڕو شـۆڕو کارەسات و نەهامەتییەکان، لێرەدا بەگوێرەی شوێن و بایەخی زۆری ئـەو قەسـیدانە لـە مێـژووی ئـەدەبی کوریدا، لە خوارەوە ناساندێکی خێرا بۆ هەریەکێکیان دەخەینە ڕوو:

١- **شین و لاواندنەوەی سەلیم بەگ:** قەسیدەیەکی(٤٥)بەیتییە، شینگێرییە بۆ سەلیم بەگی شیوەکەل، تا ئێستا ئەو قەسیدەیە شتێکی لەبارە نەزاندراوەو لەگەڵ ئەوەدا کۆمەڵێك نـاوو ناونیشان و وەسـفی تیایـە کە دەشێت لەم ڕێگەیەوە بۆ بۆنەی گوتنی تێکستەکە بچین.[٨]

٢- **شەڕی بابان و عوسمانییەکان:** قەسیدەیەکی درێژو ناوداری(٩٨)بەیتییە، چەند جارێك ساغکراوەتەوە و شتی لەسەر نووسراوەو بڵاوکراوەتەوە، ناونیشانە ڕاستەکەی بـەم جۆرەیـە: (ذکر محاربـه میر جلیل الشأن عزیز بیـگ بابـان بـا طائفـه رومـی سنة (١٨٤٩/١٢٦٦)و تسخیر ولایت بابـان بدسـت رومـی اسماعیل پاشا).[٩]

٣. **وەڵامناکەی سالم بۆ نالی:** ئەم تێکستە تیشکی زۆر خراوەتە سەرو لێکۆڵینەوەی بۆ کراوە، مامۆستا سەجادی بەرهەمێکی تایبەتی بۆ خستنە روو و لێکدانەوەی قەسیدەکەی نالی و وەڵامەکەی سالم تەرخان کردووە.(١٠)

٤. **لەستایشی عەزیزبەگی باباندا:** تا ئێستا تەنها(١٦)بەیتی لێ بڵاوکراوەتەوە، لەوە دەچێ قەسیدەکە لەمە درێژ تر بێت، سالم وەسفێکی نموونەیی سوارچاکی یەکێك لە قارەمانەکانی بابان دەکات بە ناوی(عەزیز بەگ)، دێری یەکەمی تێکستەکە ئەمەیە:

دەکـا دنیایی پـڕ شۆڕش بـە دایـم فـیتنەها پـەیدا
بەنەیڕەنگ و فسوون هەردەم لە هەرسوویێ وەغا پـەیدا

تا دەڵێ:

پـەناهم شەهسـوارێکە گوزەرکـا گـەر بـە ئـەلبورزا
دەکـا نـووکی سمـی ئەسـپی لـە خـارا توتیـا پەیـدا

ئەنجا:

لـەدەریای مەعرەکـەی تیغـی نەهـەنگی گـەر نمایـان بـێ
لـە ناو ئوردۆیی تـورکانا دەبێ شین و سـەدا پەیدا دیوان:١٨٠

٥. **مژدەی گەڕانەوەی عەبدوڵڵا پاشای بابان.**

٦- **لـە باسـی پەرێشـانی نـۆ کـەرانی بابـان دا:** لـە بەشـەکانی داهـاتوودا بـە درێـژی لەسـەر ئـەم دوو قەسیدەیە دەوەستین.

سالم ئامۆزای مستەفا بەگی کوردی بووە، هەر ئەم بنەماڵەیە، چەند زاناو پیاوی ناوداری دیکەیان لێ هەڵکەوتووە، کە یەکێکیان(ئەحمەد فەتاح بەگی ساحێبقڕان ـ حەمدی ١٨٧٥ ـ ١٩٣٦)شاعیرە.

سالم هەر لە سلێمانیداو لەساڵی (١٨٦٩) دا کۆچی دوایی کردووە، مەزاری گۆڕەکەی لە گردی سەیوانە، بەم جۆرە بنەماڵەی ساحێبقڕان سێ کەلە شاعیریان پێشکەش بە مێژووی ئەدەب کردووەو بەمە دیوانی شیعری کلاسیکی کوردیان ئاوەدان کردۆتەوە.(١١)

٢. تەوەری دووەم/ قەسیدەی یەکەم: مژدەی گەڕانەوەی عەبدوڵڵا پاشا

أ- چەند سەرنجێك:

١- ئەم قەسیدەیە د. کەمال فؤاد دۆزیویەتەوە و هەر ئەویش بۆ یەکەمجار، بە پشت بەستن بە دوو دەستخەنی کۆن، لە دوای ساغکردنەوەو لێکدانەوەی هەندێ لە وشە گرانەکانی لە گۆڤاری(چریکەی کوردستان)دا بڵاوی کردۆتەوە.(١٢) لە دەستخەتی یەکەمدا ناونیشانی قەسیدەکە بەم جۆرەیە: (در ذکر آمدن عبدالله پاشای بابان از دربار همیون بسوی عیراق وروم و نظم سەرحدات بین روم و ایران از گفته سالم). واتە (لە باسو خواسی گەڕانەوەی عەبدوڵڵا پاشای بابان لە دەرباری هەمایۆنەوە بەرەو عێراق و ڕۆم، بە مەبەستی ڕێکخستنەوەی سنوورەکانی نێوان ڕۆم و ئێران). لە دەستخەتی دووەمدا ناونیشانەکە بە مجۆرەیە: (تهنئة مرخص شدن عبدالله پاشای بابان از قسطنطین و آمدنش به عراق بغداد)، واتە (پیرۆزبایی ڕێگەپێدرانی عەبدوڵڵا پاشای بابان و گەڕانەوەی لە قوستەتینیەوە بۆ عراق و بەغداد).

٢- تێکستی تەواوی قەسیدەکە بۆ جاری دووەم و بە پشتبەستن بەلێکۆڵینەوەو روونکردنەوەکانی د. کەمال فؤاد. لە(میرایەتی بابان لە نێوان بەرداشی ڕۆم و عەجەمدا) بڵاوکراوەتەوە.(١٣)

٣- کاتێك ئێمە خوێندکاری خوێندنی باڵا ـ ماجستێر ـ بووین، لە بابەتی کورسی ئەدەبی کۆن و کلاسیکی، بە دوورو درێژی لەسەر ئەم قەسیدەیەی سالم وەستاوین و بە شەرح و پەراوێزو لێکدانەوەوە خوێندوومانە.(١٤)

٤- كام عەبدوڵڵا پاشا؟!

له پەنجا ساڵ دوایی حوكمڕانی بابانەكان(١٨٠٠ ـ ١٨٥١)سەرچاوەكان باس لە دوو عەبدوڵڵا پاشا دەكەن،[١٥] یەكەمیان عەبدوڵڵا پاشای برای ئاوڕەحمان پاشای بابانە، كە هەمیشە لەگەڵ مەحموود پاشای برازایدا لە شەڕو ململانەیەكی سەخت و دژواردا بووە لەسەر دەسەڵات،[١٦] ئەنجا لە ڕووداوێكدا كە مستەر ریچ بە درێژی باسی دەكات، لە دوای ئەوەی بۆ دوا جار خیانەت و ناپاكی عەبدوڵڵا پاشا لە ئاست مەحموود پاشادا ئاشكرا دەبێ، مەحموود پاشا دەیگرێ و دەیخاتە نێو زیندانەوە، لێرەوەش سەربردەی ئەم عەبدوڵڵا پاشایە كۆتایی دێت و سەرچاوەكان لە دوای (تەمموزی ١٨٢٠)وە لە ئاست ئەم عەبدوڵڵا پاشایە بێ دەنگ دەبن، لەوە دەچێت لە دوای زیندانی كردنی مرد بێت.[١٧]

دووەمیان عەبدوڵڵا پاشای كوڕی سلێمان پاشاو برای ئەحمەد پاشای دوامیری بابانەكانە، ئەمەشیان لەگەڵ ئەحمەد پاشای برایدا بێ غەل و غەش نەبووەو بە كلك گرێدان لەگەڵ والی بەغدا هەمیشە لە هەوڵی لە كار خستنی ئەحمەد پاشادا بووە، تا سەرنجام والی ئەحمەد پاشا دەكێشێتەوە بۆ بەغدا و (عەبدوڵڵا بەگی) برای لە ساڵی (١٨٤٢) دا جلەوی دەسەڵات بە دەستەوە دەگرێت و هەر لەم ساڵەداو لە شەڕێكی نا قۆڵادا لە قزلجەو لە دەشتی مەریوان لەشكری ڕەزا قولی خانی والی سنە دەشكێنێ كە بۆ پشتیوانی مەحمود پاشا هاتبوون.[١٨]

دوای ئەم شەڕە دووبارە ئەحمەد پاشا دەگەڕێندرێتەوە بۆ سەر تەختی میرایەتی، ئەوسا عەبدوڵڵا پاشا كە كەلكەلەی میرایەتی لەسەری دابوو، لە سلێمانی ڕادەكا و دەچێتە لای نەجیب پاشای والی بەغدا و دەبێت بە چاوساغی بۆ هێرشكردنە سەر ئەحمەد پاشا. دوای ئەوە ئەحمەد پاشا لە نزیك كۆیە دەشكێ و بە ناچاری بەماڵو خێزان و دەستو پێوەندەكانییەوە بەرەو مەریوان دەكشێتەوە، والی بەغدا عەبدوڵڵا بەگ بە پلەی پاشایەتی لە(١٨٤٨)دا بە حاكمی سلێمانی دادەمەزرێنێت.[١٩] ساڵی (١٨٤٩) نامیق پاشا دەبێتە والی بەغدا، بە دوای عەبدوڵڵا پاشادا دەنێری و لای خۆی گلی دەداتەوە، لە جێگەكەیدا ئیسماعیل پاشای میسری دەكرێت بە موتەسەریفی سلێمانی و بەمەش كۆتایی بە میرایەتی بابان دێت.[٢٠] عەبدوڵڵا پاشا ماوەیەك لە بەغدا بە دەستبەسەری دەمێنێتەوە دواتر ڕەوانەی ئەستەمبوڵ دەكرێت. لە كاتی هەڵگیرسانی شەڕی(قرم)دا لە نێوان روسیاو دەوڵەتی عوسمانی لە ساڵی (١٨٥٤)دا، ڕێگەی پێدەدرێت كە بگەڕێتەوە بەغدا، تا بێتەوە كوردستان و بە ناوی جیهادەوە لەشكر كۆ بكاتەوە بۆ پاراستنی سنوورەكانی عوسمانی، نەبادا ئێران كەلك لەم هەلە وەربگرێت و پەلاماری خاكی دەوڵەتی عوسمانی بدات لە ڕۆژهەلات. هەندێ لە بابانەكان بەگوێرەی ئەو دەنگۆیەی وا بلاو دەبێتەوە، كە ئەو جارێكی دیكە دەبێتەوە بە حاكمی سلێمانی، هەر لە ڕێگادا خۆیانی دەگەیەننێ و دەچنەوە پاڵی، بەلام ئەم خاڵەیان پوچ دەردەچێ، ڕەشید پاشا گوێزلگلی(عەینەك لە چاو) والی بەغدا، لای خۆی گیری دەكاو لە پاشان دووبارە دەینێرێتەوە بۆ ئەستەمبوڵ و ڕێگە نادات ئەم خەونەی بهێتەدی.[٢١]

سالم لەو ئان و ساتەدا لە سلێمانی دەبێت و هەواڵی گەڕانەوەی عەبدوڵڵا پاشای بەر گوێ دەكەوێت، ئەم قەسیدەیە وەكو نوقلانەیەك بۆ موژدەی گەڕانەوەی عەبدوڵڵا پاشا بۆ سەر مولكی بابان دەهۆنێتەوە، لە كاتێكدا ڕۆژگار نەیهێشتووە هیوا گەورەكەی سالم بێتە دی.

ئەنجا مامۆستا قەرەداغی ئەم دوو عەبدوڵڵا پاشایەی لێ تێكەڵ بووە، یاراستتروایە لێی بوون بە یەك كەس، لە كاتێكدا حەقیقەت وایە كە نزیكەی دوونەوە لە نێوان ئەم دوو عەبدوڵڵا پاشایەدا هەبووە، سەرچاوەكانی مێژووی میرنشینی بابان ئەم راستییە نیشان دەدەن، بەلام دیارە مامۆستا وەكو خۆی دەڵێ، چنگی نەكەوتوون!، بۆیە لە مەلەسەی عەبدوڵڵا پاشاكاندا تووشی ئەم گرێ كوێرەیە بووە، كە بۆی چارەسەر نەكراوەو ناچار تێكەلاوی كردوون.

ب- تێکستی قەسیدەکە(*):

(در ذکر أمدن بندگان عبدالله پاشای بابان از دربار همیون بسوی عراق وروم نظم سرحدات بین روم و ایران از گفته سالم):

تیروەش دێمە گوزەشت و عەهدی نیسان هاتەوە
بولبولی بێدڵ لە دەورەی گوڵ بە ئەفغان هاتەوە (١)
سەختگیری کرد ئەگەر سەرما وەکو ئەفراسیاب
بادی نەورۆزی بەمیسلی پووری دەستان هاتەوە (٢)
لەشکری گوڵ جوملە خەندانن دەڵێن سەرماشکا
تا سلێمانی صەبا بۆ دێوی زستان هاتەوە (٣)
باخە پەژموورەدەی خەزان و خوڕڕەمی ئەوقاتی حوت
ماهی نەورۆزی بەعەکسی ماهی ئابان هاتەوە (٤)
بای شەماڵ هێنایە جونبوش قامەتی سەروی سەهی
بۆ خیابانی چەمەن قومری بە ناڵان هاتەوە (٥)
سارە دڵدادەی شکۆفەی شاخساری طەرفی باخ
بێخود و رەقاس و سەرمەست و غەزەلخوان هاتەوە (٦)
بۆ شکۆفەی طیفلواری یەکشەبەی شاخی درەخت
ڕەحمەتی ئێزەد لەگەڵ هەر قەترە باران هاتەوە (٧)
ڕوو بە ڕووی طیفلی نەباتاتی چەمەن موشتاق وار
دایەیی ئەبری بەهاری ئەشك ڕێزان هاتەوە (٨)
دەنگی سەد ڕەنگی کولنگ و قازو سۆنەو پۆڕچین
ساز وەش هەرسو لە گوێی سەبزەو شەتاوان هاتەوە (٩)

---

* - د. کەمال فؤاد دەڵێ: لە دوای بەرەلابوونی عەبدڵڵا پاشای بابان و گەیشتنی بەغدا سالم ئەم قەسیدەیەی گوتوە، ئەم قەسیدەیە لە(٤٢)دێر پێك دێت و ساڵی (١٢٧٠ك/ ١٨٥٤ز) گوتراوە.

١ ـ وەش: وەك، گوزەشت: هاتوچۆ، عەهدی نیسان: بەهار، بێدڵ: عاشق، بەئەفغان: بەناڵە

٢ ـ سەختیگری کرد: سەختی نواند، ئەفراسیاب: پاشای دەهەمی پێشدادیان(بەپێی شانامەی فیردەوسی). باد: با- هەوا، بە میسلی: وەکو، پوور: کوڕ، دەستان: نازناوی(زاڵ)ی باوکی رۆستەمە، پوری دەستان: کوڕی زاڵ- واتە(رۆستەم)، سلێمانی صەبا: ئاماژەیە بۆ حەزرەتی سلێمان کە بەزمانی هەموو گیانەوەرانی زانیوە، کە ئەو هات دێوی زستان نامێنێت.

٣ـ جوملە: هەموو، سەبا: هەوای خۆش.

٤ـ پەژموورده: سیس و ژاکاو، خەزان: پایز، خوڕڕەم: دوا مانگی زستان کە مانگ لەکەلوی نەهنگدا دەبێت لە نێوان(٢/٢١ تا٣/٢٠).

ماه: مانگ، عەکس: پێچەوانە، ماهی ئابان، مانگی هەشتەم جەرگەی پایز بە پێی ساڵنامەی ئێرانی(١٠/٢٢ تا ١١/٢١).

٥ـ جونبوش: جووڵە، قامەت: بالا، سەروی سەهی: سەروی ڕێك ڕاست، خیابان: ڕاستە ڕێگەی ناوباغ و گولزار، چەمەن: چیمەن.

٦ ـ سارە: بەرگی سەوزی غونچە، دڵدادە: عاشق، شکۆفە: غونچە، شاخسار: لقوپۆپی زۆروچڕ، طەرفی باخ: کەناری باغ، بێخود: لەخۆڕا، رەقاس: سەماکەر- بە هەڵپەرکێ و بەسەماوە، سەرمەست: سەرخۆش، غەزەڵخوان: بە گۆرانی گوتن.

٧ـ شکۆفە: غونچە، طیفل وار: وەك منال، یەکشەبە: یەکشەوە، شاخ: چل، ڕەحمەت: خێرو فەڕ، ئێزەد: خوا.

٨ـ موشتاق وار: بە پەرۆشەوە، دایە: دایەن، ئەبر: هەور، ئەشك ڕێزان: فرمیسك ڕێژ.

٩ـ کوڵنگ: قورینگ، سۆنەو پۆڕچین: دوو جۆرە مراوین، سازوەش: وەك ساز، هەرسو: لەهەر لاوە.

سەیری گوڵشەن کەن لە چیهرەی گوڵشەوی ئوردی بەهەشت
هــەر طـەرەف بــۆ مــەجلیسی بــولبول چراغان هاتەوە (١)

سەبزە وەك مەخمەڵ لە هەرجا فەرشە بۆ سەحنی چەمەن
مـــەوسمی عــەیش و طـەرەب بۆ مـەی پەرستان هاتەوە (٢)

بۆ دەماغم عەهدی گوڵ ئەفسووردەگی سەردی نەما
تا لە گوڵشەندا بەســەرما بۆیی ڕەیحان هــاتــەوە (٣)

پێی وتم دوێ شەو لە کونجی محینەتا واضیح سروش
وا چـــراغی دوودمـانی ئـــەهلی بابان هـــاتەوە (٤)

چیهرەیی مەقصەد هوەیدا بوو لە هەرجا صوبح وار
موژدە ئەی یەعقووبی دڵ یوسف بە کەنعان هاتەوە (٥)

ئاشکارا هەر طـەرەف هود هود لە پەروازا دەڵێ:
رووبەڕووی موڵکی سەبا تەختی سولەیمان هاتەوە (٦)

بەرق وەش بۆ موڵکی مەوروثی لە قوسطە نطینـەوە
حاکمی مەنفی بە ئەمری صەدرو سوڵتان هاتەوە (٧)

ئاصەفی ثانی مورەخخەص بوو بە ئەمری پادیشا
بــۆ نیظامی موڵکی بەینی ڕۆم وئێران هــاتەوە (٨)

من وتم: چۆن بوو لە ئاغدنگز نەجاتی؟ دڵ وتی:
شاهی کەیخوسرەو بە جەیحونا بە ئێران هاتەوە (٩)

١ـ ئۆردی بەهەشت: مانگی دووەمی ساڵنامەی ئێرانی(٢١/ ٤ ـ ٢٠/ ٥) گەرمەی بەهار.

٢ـ مەخمەل: قەدیفە، لە هەرجا: لە هەرلاوە، سەحنی چەمەن: تەختایی یان شوێنی چەمەن.

٣ـ دەماغ: لووت، عەهدی گوڵ ئەفسووردەگی: دەمی سیس بوونی گوڵ، بەسەرما: بەحەواوە.

٤ـ واضح: روون، سروش(فریشتەی هەواڵ هێنەر ـ جوبرائیل)، چراغ: چرا، دوودمان: بنەماڵە.

٥ـ چیهرە: روخسار، مەقصەد: مەبەست، هوەیدا: دیار ـ ئاشکرا، لە هەر جا: لە هەموولا، صوبح وار: وەك دەمی بەیانی، یوسف و یەعقوب: مەسەڵەی چیرۆکی یوسفە وەکو لە قورئانا هاتووە.

٦ـ ئاشکارا: بەڕوونی، هەرطـەرەف: هەموولا، هودهود: پەپوە سلێمانە، پەرواز: فڕین، موڵکی سەبا: دەوڵەتی(سبأ)، سولەیمان: مەبەست حەزرەتی سولەیمانی پێغەمبەر و چیرۆکەکەیەتی کە لە قورئانا، هاتووە، پەپوو سلێمانکە رۆڵی هەواڵگری دەگێڕێ هەر زوو زوو خەبەر دەدات: (ولقد جئتکم بنباً من سبأ).

٧- بەرق وەش: بروسکە ئاسا، مەوروث : میرات، قوسطە نطین: ئەستەمبۆل، صەدر: مەبەست صەدری ئەعەزەمە؛ سەرەك وزیرانی عوسمانی، سوڵتان: سوڵتانی عوسمانی.

٨ـ ئاصەف: وەزیری دەستەڕاستی سولەیمان پێغەمبەر،(بەڕاوێژکاری زیرەك و زانا دەگوترێ)،
مورەخخەص بوو: رێگەی پێدرا، نیظام: رێکخستن.

٩ـ ئاغدنگز(ئاقدنگز): دەریای سپی ناوەڕاست. جەیحوون: ڕووبارێکە دەکەوێتە بەشی ئاسیای وڵاتی روسیا و بەشێکی سنووری نێوان روسیا و ئەفغانستان پێك دەهێنێ، پێشی دەگوترێت(ئامۆ دەریا).

فـــيتنەخيزە راهی قوسطە نطين بە ميثلی هـــەفتخوان
ئەم بەهەرخوانێ وەكو ڕۆبين تەن ئاسان هاتەوە (١)
نـــۆكەرانی بێ رەمـــەق كـــرد خيسەتی طەبعی مـــونيب
بـــۆ تـــەنی مـــوردەی خـــەلايق يـــەك بەيـــەك جـــان هاتـــەوە (٢)
شەهدو تەڵخە لوطف و قەهری بۆ قەراری نيك و بەد
شاه نـــەحل ئاسا بە يادی نۆش و نێشان هـــاتەوە (٣)
خۆش نوما شمشێری ئەو بوو وەك هيلالی شامی عيد
ماهی نەو دەركـــەوت و عيدی ڕۆژەداران هـــاتەوە (٤)
بۆ قيصاصی موستەحەق و قەبض و بەسطی موددەعی
شێرمەردی گوردی پيل ئەفگەن لە مەيدان هاتەوە (٥)
خۆشە ئەمجا بۆ تەرەددود بازيان و شەهرە زوور
عـــاديلی نادرڕەوش بۆ جانی دوزدان هـــاتەوە (٦)
بێن بەهەم با دەنگی گريەی مولحيدو خەندەی موريد
بۆ نەمانی كفرو ظولمەت بـــەدری ئيمان هـــاتەوە (٧)
شەب نشينانی خەفەت با زەڕڕە ئاسا بێنە رەقص
وا لە بورجی دەوڵەتا خورشيدی ڕەخشان هاتەوە (٨)
چونكە ديهقان نۆكەرو، بەگ چەرچييەو، ئاغا بەقال
بـــۆ نيظامی نـــۆكەرو بەققال و ديهقان هـــاتەوە (٩)

١ـ فيتنە خيز: بە ئاشوب، هەفتخوان: يەكێكە لە داستانەكانی شەرەفنامە، كە بريتييە لە بەسەرهاتەكانی رۆستەم لە ڕێگای مازەنـدەران كاتـێ تووشـی حـەوت شـەڕ دێـت، كـە بەسـەريەكەوە بـە هـەفتخوانی رۆسـتەم ناسـراوە، رووبـين تـەن: لـە ڕاستيدا(روويين تەن)ە، واتە لەش ئاسنين بـە كەسێك دەگوترێـت كـە لەشـی وەكـو ڕوو قـايم بێـت و شـێروتيركاری لێ نـەكات، رووبين تەن نازناوی رۆستەمە.

٢ـ بێ رەمەق: بێ نان، خيسەت: نزمی، طەبع: سروشت، مونيب: بـێ بارـ پەشـيمان، تـەنی مـوردە: لەشـی مـردوو، خـەلايق: خەڵكی، جان: گيان.

٣ـ شەهد: شيرينی ، تەڵخ: تاڵ، لوطف و قـەهری: نـەرمی و تونـدی، قـەرار: بڕيـار، نيـك و بـەد: بـاش و خـراپ، نـەحل ئاسـا: وەكو هەنگ، نۆش و نێشان: نۆشين و پێوەدان.

٤ـ خۆش نوما: وێنەی جوان، هيلالی شامی عيـد: مـانگی يەكشـەوەی ئێـوارەی جـەژن، مـاهی نـەو: مـانگی نـوێ، عيـد: جـەژن، رۆژەداران: رۆژوو گرتووان.

٥ـ قيصاص: سزادان، قەبض و بەسط: گرتن و بەردان، مـوددەعی: داواكـار، شێرمەرد: پيـاوی وەك شێرـ ئـازا، گورد: دلێـر ـ پاڵەوان، پيل ئەفگەن: ئەوەی فيل بەزەويدا دەدات ـ بەهێزـ ئاماژەيە بۆ رۆستەم.

٦ـ تەرەددود: سەردان، نادرڕەوش: وەك نادر(ئاماژەيە بۆ نادر پاشا)ی دادپەروەر، جان: گيان، دوزد: دز.

٧ـ بێن بەهەم: وێكڕا بێن و تێكەڵاوبن، گريە: گريان، خەندە: پێكەنين، كفـرو ظـولـمـەت: تـاريكی خوانەناسـی، بـەدری ئيمـان: رۆشنايی باوەڕ.

٨ـ شەب نشينانی خەفەت: ئەوانەی شەو بە خەفەتەوە ڕۆژ دەكەنەوە، زەڕڕە ئاسا: وەكو زەڕە ـ وەكـو گـەرد، بـورجی دەوڵـەت: بەختی دەوڵەت، خورشيدی ڕەخشان: ڕۆژی رووناك.

٩ـ ديهقان: جوتياری خاوەن زەوی ـ كێخوا، چەرچی: وردەواڵە فرۆش.

بچینە سەر صنعاتی ئەووەل کەفشدووز و پینەچی
حاکمی مەرکەز شوناسی ئەهلی دیوان هـاتەوە (١)
دیم لـە بـابانا رەعییەت ظالم و نۆکەر فەقیر
مونعەکیس بوو قەزیە وا، بابی فەقیران هاتەوە (٢)
شـەق وەشێن ئـامادەبن بـۆ کـاسبی شورانشین
پشتی لەشکر، صەدری مەجلیس، میری میران هاتەوە (٣)
گـریەکا تا دەنگی دەدڕێ با کەریم ئاغای نەنێ
حاکـمی مەعزوڵکردەی ئەو، بە شادان هاتەوە (٤)
تەپلی بدڕێنێ، عەلەم ون کا، جەنابی کاکەمین
قابیلی بەیداخ و تەپل و لە شکروسان هاتەوە (٥)
خۆی بە پەت ئەمجا بتاسێنێ مودیری پەت لەمل
صاحێبی چەترو لیواو طەوق و فـەرمان هـاتەوە (٦)
خرس خو، کەهیای ماضی بوو، لە دەشتی شەهرەزوور
پێی بـڵێن خۆی ڕاگرێ، وا شێری غـوڕڕان هـاتەوە (٧)
چونکە شێوەی زاغی بوو سەرکاری کەهیا مودەتێ
بۆ شکاری ئەو لەسەردا، بـازی تەڕلان هـاتەوە (٨)
سەنگەری عەهدی عەزیز بەگ کەلکی کەهیا ناگرێ
صاحێبی شمشیرو درع و خـودو خەفتان هـاتەوە (٩)
ڕەنگە ئەمجا بێتە کاران سەرحەدی موڵکی سنە
ڕم وەشێنی مەعرەکەی دەشتی مەریوان هاتەوە (١٠)

١ـ صنعات: پیشە، کەفشدووز: کەوشدروو، مەرکەزشوناس: شارەزای کاروباری دەوڵەت، ئەهلی دیوان: لێوەشاوە.

٢ـ رەعییەت: دانیشتوان، مونعەکیس بوو قەزیە: مەسەلەکە هەڵگەڕایەوە.

٣ـ شـەق وەشـێن: شـەڕکەر، کاسـب: بەدەسـتهێنەری پلـەو پایـە، شورانشـین: ئەنجوومـەنی پرسـو ڕا پێکـردن، پشـتێ لەشـکر: هێزوتوانا بۆ سوپا، صەدری مەجلیس: سەرۆکی مەجلیس.

٤ـ دەنگی دەدڕێ: تا گەرووی دەنووسێ، مەعزولکردە: لە کار خراو.

٥ـ بەیداغ: ئاڵا، سان: پیشان دان و خۆنواندنی سوپا(استعراض).

٦ـ پەت لەمل: ڕەنگە ئەو مودیرە قەرەوێتی لەمل کردبێت، بۆیە پێیان گوتوە پەت لەمل، لیوا: ئاڵا، طەوق و فەرمان: تەوق/ ئەلقەی حوکمدارێتییە کە بەفەرمانی سوڵتان بەخشراوە و کراوەتە مل.

٧ـ خرس: ورچ، خرس خو: سروشتی وەك ورچ، کەهیا: کوێخا یان پیاوی بەڕێزی ناوچە، ماضی: لە رابردوو، غوڕڕان: بەنەڕڕاندن.

٨ـ زاغ: قەڵەرەشکە، سەرکاری کەهیا: وەکیلی کوێخا، شکار: ڕاو، بازی تەڕلان: جۆرە بازێکە لەڕاودا چاپوك و ئازایە.

٩ـ عەهد: رۆژگار، عەزیز بەگ: عەزیز بەگی بابان، درع : زرێ ـ قەڵغان، خود: (خودە)/ کلاوی ئاسن کە لەشەڕدا دەیکەنە سەر، خوفتان: جۆرە بەرگێکی تایبەت بووە، شیرو تیربەند بووە لە ژێر ئەسبابی جەنگەوە لەبەرکراوە.

١٠ـ کاران: پێکدادان و جەنگ، سەرحەد: سنوور، موڵکی سنە: وڵاتی ئەردەلان. مەعرەکەی دەشتی مەریوان: مەبەست شەڕی عەبدوڵڵا پاشایە لەگەڵ والی سنە لە ساڵی (١٨٤٢).

کەڕو فەڕ باکەم بکا والی بە فەوجی چێشکەرۆ

پشتبەندی لەشکری وەندات و جافان هاتەوە (١)

طایری دولەت بیحەمدیللا بە ئەمری شەهرەزوور

مـوستەعیدو خوڕڕەم و یـازان و تـازان هاتەوە (٢)

کەوتە ناو کەففەی کەرەم دووبارە خەرجی شەهرەزوور

طالیعی دەروێش و مــوفلیس بوو، کە قائان هـاتەوە (٣)

من بەشك دەموت نەجاتی کەی دەبێ پاشا لە ڕۆم

دڵ وتی: ســالم یەقینت بێ بە قـورئان هـاتەوە (٤)

ئەهلی دانش، حاتەمی بەخشش، بەئەبجەدکەن حیساب

بــانەڵێن کـانی کەرەم کـەی بوو بــە بابان هـاتەوە (٥)

١ـ کەڕو فەڕ: لێدان و هەڵاتن لە شەڕدا ـ پەلاماروکشانەوە، لێرەدا بەمانای هێنان و بردنە، چێش کەرۆ: وشەیەکی هەورامییە بە مانای(چی بکەم؟)دێت، وەکو گاڵتە پێکردن بۆ ئەو فەوجەی والی گوتراوە کە لە هەورامییەکان پێك هاتووە، پشتبەند: هێزو پشتوپەنا. وەندات و جافان: هۆزی هەمەوەندو عێلی جاف.

٢ـ طایری دەولەت: مەلی بەختو ئیقبال(هوما). موستەعید: ئامادە، یازان: پایەداران ـ دەسەڵاتداران، تازان: بە تاو.

٣ـ کەففە: تای تەرازوو، کەرەم: بەخشندەیی، خەرجی شەهرەزوور: باجو خەراجی شەهرەزوور. طالیع: بەخت، موفلیس: بێ پوول و پارە، قائان: خان ـ نازناوی پاشاکانی(مەغۆل)بووە.

٤ـ بەشك دەمگووت: گومانم هەبوو. یەقینت بێ: دڵنیابە ـ گومانت نەبێ.

٥ـ ئەهلی دانش: زانایان، حاتەمی بەخشش: حاتەمی بەخشین.

ـــ ئەگەر بەحیسابی ئەبجەد ئەو ڕستەیە، لێك بدرێتەوە(کانی کەرەم کەی بوو بە بابان هاتەوە)ئەوا بەرامبەر (١٢٨١) ی کۆچی دەوستێ، کە ئەمەش ڕێکەوتی(١٨٥٤)زایینییە.

٣- تەوەری سێیەم/ قەسیدەی دووەم: لە باسی پەرێشانی بابانەکاندا

أ- سالم و نالی و مەسەلەی خزمایەتی/

ئەوەی لەم باسەدا جێ مەبەستی سەرەکی ئێمەیە، مەسەلەی لێکۆڵینەوە و یەکلاکردنەوەی ئەم قەسیدەیەیە، مامۆستا قەرەداغی بە پشت بەستن بەدەستخەتەکەی(عەلی ئەکبەری سەنەندوجی)کە لە بەرایی ناومان برد، دوو مەسەلەی تازەو نوێ دێنێتە ناوەوە، یەکێکیان مەسەلەی هەبوونی پەیوەندی خزمایەتی(خاڵو خوارزایەتی)لە نێوان نالی و سالە، کە گوایە سالم خالی نالی بووبێت. مەسەلەی دووەم مەسەلەی ئەم قەسیدەیەیە کە لە سەرچاوەکانی ئەدەبی کوردی دا تاوەکو ئێستا بێ شکو گومان دراوەتە پاڵ سالم، کەچی بەبڕوای مامۆستا قەرەداغی قەسیدەکە هی(نالی)یەو نەوەك سالم.

سەبارەت بە مەسەلەی یەکەم و(خاڵ و خوارزایەتی) نێوان سالم و نالی، لە ڕابردوودا هیچ سەرچاوەو بەڵگەو دیکومێنتێك شتێکی لەو جۆرەی نەدرکاندووە. تەنانەت ئەمین زەکی بەگ و رەفیق حیلمی بۆ تۆماری ژیاننامەی سالم پەنایان بۆ خزمەکانی بردووە لە سلێمانی، کە ڕەنگە ئەوان ئەگەر فریای بینینی سالمیش نەکەوتبن ئەوەندە لێیەوە دوورنەبووبن، بەڵام ڕۆژێك بەلای مەسەلەیەکی لەو شێوەیە نەرۆیشتوون، تەنانەت یەکێکی وەکو ئەمین فەیزی بەگ کە هەر پەنجا ساڵێك لە دوای سالم و نالییەوە(ئەنجوومەنی ئەدیبانی)تۆمارکردووە و لای هەموانیش ئاشکرایە کە چەند ورد ژیان و بەرهەمی نالی هەڵسەنگاندووە، کەچی ئاماژەیەکی لابەلاشی بۆ هەبوونی مەسەلەیەکی لەو جۆرە نەکردووە، بۆیە لام وایە ڕەواج پێدانی ئیدیعایەکی لەو جۆرە پێویستی بە بەڵگەو دەلیلی بەهێزو سەلمێنەر هەیە، بڕوای ئێمە وایە بۆ چوونەکانی ئەمین فەیزی و ئەمین زەکی و رەفیق حیلمی و علاءالدین سەجادیمان دەرحەق بە نالی و سالم پێ دروستترە کە دەڵێن نالی؛ جافی میکایەلی شارەزووری خاکوخۆلی بووە، سالمیش ساحێبقڕانی قەرەجەهەنەمی سنەیی ئەردەڵانی. ئەنجا ئەوەی کە بەلای ئێمەوە گرینگییەکی زۆری هەیە مەسەلەی دووەمە کە لێرەدا لە هەوڵی ئەوەدا دەبین بیرو بۆ چوونەکان لەم بارەوە روونتر بکەینەوە:

ب- سەرچاوەی باوەڕپێکراو/

د. کەمال فؤاد لە کتێبی (دەستنووسە کوردییەکان) دا ئاماژە بۆ دۆزینەوەی دیوانێکی دەستنووسی سالم دەکات کەوا لە نامە خانەکانی پروسیادا پارێزراوە.[٢٢] ئەنجا دەڵێ: دیوانەکە ساڵی (١٢٧٨) کۆچی(١٨٦١ زاینی)، بە خەتێکی جوان و خۆش و لەسەر داوای خودی سالم نووسراوەتەوە و لە کۆتاییەکەیدا هاتووە: (بدرجه اتمام رسید درشب شنبه بیست و دوم شهر شعبان المعظم (١٢٧٨) حسب الخواهش مخدوم مکرم عبدالرحمن بیگ الکردی که الحق درفن شعرسازی سحربازی مینماید اللهم اغفر له ولکاتبه ولسائر جمیع المسلمین بحرمه محمد خاتم النبیین آمین آمین آمین).[٢٣]

واتە: (گەیشتە پلەی کۆتایی، لە شەوی شەممە، لە بیستو دووهەمی مانگی شەعبانی مەزن (١٢٧٨) لەسەر خواستی ئاغای رێز لێگیراوم عەبەدولرەحمان بەگی کوردی کە بەڕاستی لە هونەری شیعرسازیدا، سیحربازی دەنوێنێ، خودایە لە خۆی و لە نووسەرەکەی و لە هەموو موسولمانان خۆش بیت، لەبەرخاتری موحەمەدی کاروانسالاری پێغەمبەران ئامین ئامین ئامین).[٢٤]

ئەنجا هەر خودی د.کەمال فؤاد خۆی ئەم قەسیدەیەی سالی لەم دیوانە دەستخەتەدا ڕاگواستوەو بۆ یەکەمجار بەڵێکدانەوەی هەندێك لە وشەکانی بڵاوی کردۆتەوە.[٢٥]دوای ئەوە مامۆستا گیوی موکریانی لە

چاپی دووەمی دیوانی سالم دا قەسیدەکەی چاپ و بڵاوکردۆتەوە.[٢٦]لە کتێبی میرایەتی بابان دا، ئەم قەسدەیە لە پاڵ چەند بەرهەمێکی دیکەی شاعیر کە پەیوەندی بە بابانەکانەوە هەیە، بەلێکدانەوەی وشە گرانەکانی و لە(٤٨)بەیتدا بۆ سێیەم جار بەناوی سالمەوە بڵاوکراوەتەوە.[٢٧] دوور نییە ئەم دوو بڵاوکردنەوەو چاپەی دوایی قەسیدەکە هەر لەسەر بنەمای ئەوەی دکتۆر کەمال بوو بێت. ئەنجا لە کتێبەکەی مامۆستا قەرداغی، بە ناوی(نالی)یەوە لە ژێر سەر ناوی (لە پارچە شیعرێکی بڵاونەکراوەیدا!!) بە هەندێك جیاوازییەوە دیسان تۆمارکراوەتەوە.[٢٨]

لە ئێستاشدا وەکو من ئاگادارم برایانی هەڵسووڕێنەری بنکەی(ژین)لە سلێمانی، بە هاوکاری شێلگیرانەی مامۆستا محەمەدی مەلا کەریم و لەسەر بنەمای ئەو کارانەی بنەماڵەی زانیارانی پایە بەرزی کورد(مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس و فاتیح عەبدولکەریم و محەمەدی مەلا کەریم)لە زووێکەوە لەسەر رەشنووسەکانی تەواوی دیوانی سالم دا کردوویانە، خەریکی پێداچوونەوە وئامادەکردنی دیوانێکی سالمن، کە بەو هیوایەی لە ئایندەیەکی نزیکدا بکەوێتە ژێر چاپ و کتێبخانەی کوردی پێ ئاوەدان بێتەوە.[٢٩]

ئەنجا لەم پێناوە دا من رەشنووسێکی چاپکراوی ئەم قەسیدەیەم لە کارەکەی ئەوانیش خواستووە، بۆ ئەوەی بە ئەندازەی پێویست سوودی لێ وەربگرین. لێرەوە ئێمە ئێستا پێنج تێکستی هەمان قەسیدەمان لە پێنج سەرچاوەی جیاوازەوە لەبەر دەستدان، کە من گومانم هەیە لەوەی هیچ کامێکیان بێ هەڵەو ناتەواوی و کەم و کوڕی بن!. ئێمە لەم دەرفەتەدا لە هەوڵی پێش چاوخستنی جیاوازی نێوان دەقەکاندا نابین، بەڵکو بە گەڕانەوە بۆ هەموو تێکستەکان و بەگوێرەی سەرنج و تێبینی و بە پێی توانا و تێگەیشتنی خۆشمانەوە، لەمەودوا دەقێکی پوختەکراوی قەسیدەکە بە هەندێك لێکدانەوەوە دەخەینەڕوو.

ج- تێکستی قەسیدەکە/

ناونیشانی قەسیدەکە بەم جۆرەیە: (دروصف پریشانی نوکران بابان بعد از رفتن عبدالله پاشا[*] بقسطنطین)[٣٠]

بـــەدا ئەحواڵی ئەشخاصێ کە خاصصی موڵکی بابانن
لە بێ دادی فەلەك هەریەك سەراسیمە و هەراسانن (١)
جـەوانانی ســەهی قەد بـەسکە داماون لەبێ چیزی
لە ژێر باری غەما هەریەك لە خەمدا میثلی چەوگانن (٢)

---

* ـ ئەوە هەمان عەبدوڵڵا پاشایە کە لە بەشی یەکەمدا شاعیر باس لە هەواڵی گەڕانەوەی دەکات، کەچی لێرە هەواڵی لە کارخران و دەستبەسکردنیەتی لە بەغدا، ئەنجا دوور خستنەوەیەتی بۆ ئەستەمبۆل بە شوێن ئەحمەد پاشای برایدا.

١ـ بەدا: (بەدە) ئەم مەددە بۆ خوێندنەوەیە، واتە: خراپە، خاصصی موڵکی بابان: ئەوانەی دەستە بژێری میرنیشنی بابانن، سەراسیمە و هەراسان: سەرگەردان و وەڕەزو بێزار.

٢ـ جەوانانی سەهی قەد: ئەو لاوانەی قەدو باڵایان ڕێکو ڕاستە وەکو داری سەروو، بەسکە: ئەوەندە ـ بەجۆرێ، چیز: شت ، بێ چیزی: نەبوونی، خەم: چەماوە ـ کووڕ، چەوگان: گۆچان. / واتە لە ژێر باری غەمدا وەکو گۆچان چەماونەتەوە.

لە بابانا گرفتارن، پەرێشان خاطرو بێکەس
بە جەمعییەت سیەهبەختانە وەك گیسوویی خووبانن (١)

گەدان و بۆگەدا دەرگانە وا ناکەن لە بێ چیزی
وەکو نەڕڕادی دانا هەر لەفکری خانەبەندانن (٢)

لە ظولمی چەرخی دونپەروەر سەخی طەبعانی حاتەمدڵ
بەراهی کۆیی دونانا لە هەر سوو کاسە گەردانن (٣)

بە دەستی کەشمەکەش هەر سوو دڕا بەرگی خودئاراییی
قەبایی نۆکەرو ئاغا هەموو بێ چاك و دامانن (٤)

لە بابانا ئەمێستە چونکە قاوەی نۆکەری دۆغە
لە حەڵقەی ئەهلی حەسرەتدا هەموو کەمموڵە فنجانن (٥)

ئەوانەی تورمە پۆش و شەهد نۆش و ناز پەروەربوون
ئەمێستە خانە بەردۆش و نەخۆش و زارو عوریانن (٦)

١ـ پەرێشان خاطر : دڵشکاو، سیەهبەخت: بەختڕەش، گیسوو: مووی پرچ و زوڵفی ژن، خووبان: ژنی شۆخ و جوان. / واتە بەخت و چارەنووسیان ڕەش و تاریکە وەکو سەروپرچی شۆخە ژنان.

٢ـ گەدا: سواڵکەر، دەرگانە واناکەن: دەرگا ناکەنەوە، نەڕڕادی دانا: تاوڵە چی شارەزا، خانەبەندانن: خەریکی پڕکردنەوەی خانەکانن. / وەکو تاوڵە چی شارەزا هەر لەبیری ئەوەدان هەموو خانەکانی خۆیان پڕبکەنەوە و هیچ درزو کەلێنێك نەهێڵین تا خەڵك ڕێی پێ نەبات.

٣ـ چەرخی دوونپەروەر: ڕۆژگار کە لەگەڵ خەڵکی ناشایستە دا دۆستە، سەخی طەبع: بەخشندە، حاتەمدڵ: دڵ فراوان و دەست بڵاو وەکو حاتەمی عەرەب.

راه: ڕێگە، کۆی: گەڕەك، دون: نەفس نزم، لە هەر سوو: لە هەرلا، کاسە گەردانن: کاسە دەگێڕن ـ سواڵ دەکەن.

٤ـ کەشمەکەش: ئاڵۆزی و بینەو بەردە، هەرسوو: لە هەموو لاوە، خود ئارایی: خۆ ئارایشێکردن، قەبا: عەبا، چاکو دامان: یەخەوداوێن.

٥ـ نۆکەر: بەپێی سەنگو تەرازووی کۆمەڵایەتی ئەو سەردەمە توێژێکی موعتەبەربوون، چونکێ بریتی بوون لە کوێخاو کاربەدەست و مووچە خۆرەکان، ئەنجا ئەوان قاوە خۆری کۆشك و مەجلیسی پاشاکانی بابان بوون، کە ئەوەش نیشانەی پایەی کۆمەڵایەتی تا ڕادەیەك بەرزیان بووە. دۆغ: دۆ، حەڵقەی ئەهلی حەسرەت: ڕێزی ئەوانەی کە ئەمرۆ ئاخ هەڵدەکێشن. کەمموڵە: کۆتك ـ دەفرێکە لە دار سازدەکرێت و بۆ دۆ خواردنەوە بەکار دێت، دۆ خۆرەوە پایەی کۆمەڵایەتیان لە قاوە خۆرەکان زۆر نزمتر بووە، بە تایبەتیش پیشەی لادیی و وەرزێرەکان بووە. / واتە ئەوانەی کە تا دوێنی لە کۆڕی میرەکانی بابان دا شوێنی شایستەیان هەبووەو قاوە خۆرەوەی مەجلیس بوون، ئەمرۆ ئاخ و داخ هەڵدەکێشن بۆ ئەو ڕۆژگارەو لە بری ئەوە بوون بە دۆ خۆرەوەی بە کۆتك لە دێهاتەکان.

٦ـ تورمە پۆش: شاڵپۆش، شەهد نۆش: شیرینی خۆرەوە، ناز پەروەر: بەناز پەروەردەکراو، خانە بەردۆش: ماڵ بە کۆڵ، زار: پەرێشان، عوریان: رووت و ڕەجاڵ. / ئەوانێك کە شاڵ و پۆشاکی گرانبەهایان دەپۆشی و خواردو خۆراکیان هەنگوین و شیرینی بوو، ئا بەو شێوەیە لە نازو نیعمەتا پەروەردە بوو بوون، ئەمێستا ماڵ و حاڵو خانەو لانەیان بە کۆڵەیەوە بە نەخۆشی و رووتی و ڕەجاڵی بە وڵاتا دەسووڕێنەوە.

ئەوانەی جێ نشیمەنیان لە گۆشەی تەختی حاکم بوو

بە دەشتی شەهرەزوورا جوملە وەك غوولی بیابانن (١)

دەلەرزن هەوری نەو گەر بێتە ڕووی گەردوون لە پایزدا

بە ڕووتی، کۆنەخەزپۆشان لەفکری بەرگی زستانن (٢)

صەفی پاشانی(باب ئوغلی)لە دێی(کۆستە)و(دەباشانا)

بە دەوری گەلەدا چوماغ دەرکەف، جوملە چووپانن (٣)

موریدی خانەقا زۆرن لە عەهدی عەدلی ڕۆمیدا

لە ئاغایانی بێ بەش حوجرەها جێی تەوبەکارانن (٤)

ئەگەر چی طاعەتی جەبرە، وەلی عیللەت بە بێکاری

وەکو قاریێ یەکایەك حافیظی سی جزمی قورئانن (٥)

لە طوولی ڕۆژگارانا لە هەرلا خادیم و مەخدووم

وەکو ئەصحابی پەیغەمبەر عموومەن ڕۆژە دارانن (٦)

سیەهبەختانی بێ دەوڵەت لەبەر بێ مالیو عوسرەت

گەهێ حەممالی مالانن، گەهێ عەللافی مەیدانن (٧)

١ـ جێ نشیمەن: شوێنی دانیشتن، گۆشەی تەختی حاکم: لە ڕیزی تەختی پاشادا، جوملە: هەموو، غوول: دەعبایەکی ئەفسانەییە و لەبیابانا دەژی ـ دێو و درنج. / ئەوانەی کە لە مەجلیسی پاشادا شوێنیان لە ژوورەوە لە ڕیزی شوێنی دانیشتنی پاشاوە بوو، ئێستا وەکو دێوو درنج بیابانی شارەزوور دەپێون.

٢ـ هەوری نەو: هەوری نوێی سەرەتای پایز، گەردوون: ئاسمان، خەز: قوماشی حەریر، کۆنەخەزپۆشان: ئەوانەی لە کۆنا حەریرپۆش بوون. / هەر کاتێ هەوری تازەی پایزی لە ڕووی ئاسماندا پەیدا دەبێت، ئەوانەی کە لە پێشدا حەریر پۆش بوون، ئێستا لەبەر ڕووتی و قووتی و لە ترسێ سەرما دەکەونە خەمی پەیدا کردنی جل و بەرگی زستان.

٣ـ صەفی پاشانی: تیپی پاشایانی، باب ئوغلی: ڕەسەن زادە، کۆستەودەباشان: دوو دێی نزیك سلێمانین، گەلە: ڕانەمەڕ، چوماغ دەرکەف: کوتەك بە دەست، جوملە چووپانن: بە کۆمەڵ بوونەتە شوان. / ئەوانەی کە بەڕەچەڵەك پاشا زادە بوون، وا ئێستا لە دێهاتی نزیك سلێمانیدا کوتك بە دەست بە دوای ڕانە مەڕەوەن و بوونەتە شوان.

٤ـ عەهد: سەردەم، عەدل: دادپەروەری، حوجرەها: حوجرەی مزگەوتەکان. / سالم بە تەوسەوە دەڵێ بە هۆی ئەو عەدالەتەی کە ڕۆمەکان هەیانە(کە لە ڕاستیدا بێ دادییە)، خەڵك هەموو ڕوویان کردۆتە مزگەوتەکان و بوون بە تۆ بەکار، بۆیە حوجرەکان پڕاوپڕ بوون لەمانە.

٥ـ طاعەتی جەبرە: فەرمانبەرداری واجبە، عیللەت: بە هۆی، قاریێ: قورئان خوێن، حافیظ: ئەوەی قورئانی لەبەر بێت. / ڕاستە گۆێڕایەلی ئاین و قورئان لەسەر هەموو کەس واجبە، بەڵام خەڵك بە هۆی بێ کاری و دەست بەتاڵییەوە، هەموو بوونەتە قورئان خوێن و یەك بە یەك سی جزمی قورئانیان لەبەر کردووە.

٦ـ طوولی ڕۆژگار: بە درێژایی ڕۆژگار، خادیم و مەخدوم : ئاغاو خزمەتکار، ئەسحاب: یاران، عموومەن: بەگشتی، ڕۆژەدار: ڕۆژووگر. / بە درێژایی ڕۆژ گار ئەگەر ئاغایانن، ئەگەر پۆلی خولام و خزمەتکارانن، لەبەر نەداری و نەبوونییەوە، وەکو یارانی پێغەمبەریان لێ هاتووە هەمیشە بە ڕۆژوون.

٧ ـ سیەهبەخت: بەختڕەش، عوسرەت: دەست تەنگی، حەممال: کۆڵهەلگر، عەلاف: ئەوەی سەودای دەغل و دان و دانەوێلە دەکات. / ئەو بەخت ڕەشانەی کە لە سەر کار دوور خراونەتەوە، لەبەر بێ پارەیی و دەست تەنگی هەموو کارێك دەکەن، ڕۆژێك کۆڵهەلگرن لە مالان و ساتێك لە مەیدانان بوونەتە عەللاف و مامڵەتی دانەوێلە دەکەن.

نەبانییو نەباغی ما لە فەوجی لەشکری ئیسلام

لە خەوفا طیفلی مەردووم وەك عەیالی ئەهلی زەنگانن (١)

صەفی مەقروضی ئیلتیزامی حاصلی رۆمی

لە ناو هەورامیو کوردا هەموو تەبدیل و پەنهانن (٢)

لە فیکری ئیلتیزاما شەو دەکەن شوورا لەبەر عوسرەت

سەحەر بۆ هەولی قووتی شەو لە ناو شارا پەرێشانن (٣)

ئەوانەی بەرشکەستی ئیلتیزامی حاصڵی ڕۆمن

لە تاو بێنە و نییە، گاگەل چەرێنی میری جافانن (٤)

ضەرەرکەردەی ئیجارەی پادشاهی چوونە دەروێشی

فەقیری موڵکی(هەوشار)و غەریبی شاری(تارانن) (٥)

بە دێهقانی بڵاوبوون دایرەی بێ کەس بە (قۆپی)دا

لە(بەڵخە)و(دووکەر)و(نەوتێ)و(دەلووجە)و(سەیو سێنانن) (٦)

بە کەوبازی خەریکن دەستەیی مەعزوولی بێ ئاغا

موقیمی(قارەمان)و(مێوڵی)و(تیمار)و (باغان)ن (٧)

١ـ بانی: پیاوی چاك، باغی: پیاوی زالم، خەوف: ترس، طیفلی مەردم: منالی خەڵك، عەیال: ژن و منال، ئەهلی زەنگان: قوڵە رەشە کۆیلەکان. / لەناو سەربازو فەوجەکانی لەشکری بەناو ئیسلاما، ئەوە نییە بڵێی ئەمە پیاوی چاکەو ئەوە خراپ، منالی خەڵك لەترسی ئەوان وەکو ژن و منالی قوڵەڕەشە کۆیلەکان زراو تۆقیو بوون.

٢ـ صەف: ریز، مەقروض: قەرزدار، ئیلیتزامی حاصیل: باجی داهات، تەبدیل، خۆگۆڕیو، پەنهان: کەسێ خۆی حەشار بدات ـ شاراوە. / خەڵکێك هەبوون زەوی دەوڵەتیان بە ئیجارە وەردەگرت، لەبەرامبەردا ١٠٪ی داهاتەکانیان دەدایە دەوڵەت، بەڵام بەهۆی بارودۆخەکە نەیانتوانیبوو زەویەکان بەناو بهێنن، ئەنجا کەوتبوونە ژێر باری قەرزی ئیدارەی رۆمەکانەوە، بۆیە ڕایان کرد بوو لە ناو هەورامی و کوردا خۆیان حەشار دا بوو، وەکو سالم دەڵێ.

٣ـ لەفیکری ئیلتیزامی: لە بیری ئەو قەرزدارییە، شوورا: پرس و ڕاگۆڕینەوە، عوسرەت: نەبوونی، قووتی شەو: نانی شێوان. / ئەوان شەوانە کۆ دەبنەوەو راوێژدەکەن و تاوتوێی ئەو قەرزو قوڵەیە دەکەن کە بە هۆی نەبوونەوە بەسەریاندا کەڵەکە بووە، بۆ بەیانیش تا ژەمە نانێك بۆ شێو پەیدا بکەن، بە ناو شارا پەرت و بڵاودەبنەوە.

٤ـ بەرشکەست: لە کاتی خۆیدا نەیانتوانیوە باجەکان بدەن بۆیە سزایان کەوتۆتە سەر. گاگەل چەرێن: گاگەل لەوەڕین، / ئەوانەی سزای قورسی پاشخستنی باجەکانیان لە ئەستۆدا کەلەکە بووە، لە تاوی کێشمەکێشی بێنەو نییەی دەسەڵاتدارانی رۆمی، ڕایان کردووە و چوون بوونەتە گاوان لای بەگزادەکانی جاف.

٥ـ ضەرەرکەردەی ئیجارەی پادشاهی: ئەوانەی کە لە بە ئیجارە گرتنی زەوی و زاری دەوڵەت زەرەر مەند بوون. / ئەمانە کە بەم شێوەیە دوو چار ی زەرەروو زیان بوون ئەمڕۆ یا ئەوەتا بە هەژاری لە ناوچەی هەوشارا ژیان بەسەر دەبەن یا ئەواتا لە تاران غەریب کەوتوون.

٦ـ دێقانی: وەکو جووتیارو سەپانی دێهات، قۆپی: دۆل و شیوەکانی ناوچەی قەرەداغ، دایرە: دەستوپێوەند. / ئەو دەستوپێوەندانەش کە بێ پشتوپەنان بۆ جوتیاری و سەپانی بە دیهاتەکانی قۆپیدا بڵاوبوونەتەوە.

٧ـ مەعزوول: دابڕێندراو، موقیم: نیشتەجێ. / ئەوانەی لە ئاغاو پاشاکانیان دابڕاون، وا خەرێکی کەو بازین و لەو دێهاتانەدا نیشتەجێ بوون.

حەیادارانی بێ حورمەت لە تاو بێ مالیو عوسرەت

فەقیری دێی(فەقیرە)و(تەکیە)و(ئەستێڵ)و(تافان)ن (١)

گروهێ چەمچەتاشن هەر وەکو ئوستادی خوانساری

لە دێی(تەنگی سەر)و(زەبیومەر)و(تیمار)و(دۆڵان)ن (٢)

نەدیمانی قەدیمی موستەعیددن بۆ خەڕەکداری

بە یادی توربەوو کاهو جەوو ئەفسارو پاڵانن (٣)

قەدیم تەنپەروەری نازن، بە بازاڕا غوبار ئالوود

ئەگەر گاباری کائاوەر، وە گەر هیزەم فرۆشانن (٤)

لە بیمی تازیانەی مەردی ڕۆمی سەییدو صۆفی

بە ئومێدی گەزۆو مازوو لە بن داری(مەریوان)ن (٥)

هونەرمەندانی شێرئەوژەن فەوی دەستانی پیل ئەفگەن

لە ڕووی غەواصی ئەتراکا وەکو رووبەهـ گوریزانن (٦)

کوهەن سەوداگەری شاری، لە شوورا مەصلەحەت بینن

١ـ حەیادار: بە نامووس، بێحورمەت: بێ نازکەوتوو. / ئەوانەی خەڵکی بە حەیاو بە نامووس بوون ئێستا بێ نازکەوتوون، بە هۆی نەبوونی و دەستەنگییەوە، چینی هەژاری ئەو گوندو دێهاتانە پێك دێنن.

٢ـ چەمچە: کەوگیر ـ کەفگیر، ئوستاد: وەستای کارامە، خوانسار: شارۆچکەیەکی نزیك ئەسفەهانە، خەڵکی بە هونەری دەستڕەنگینی و کەلوپەلی لە دار دروستکراوی لێ هەڵ کەوتووە. / سالم لێرەدا دەڵێ: هەندێك لە لێ قەوماوانی بابانەکان لە دروستکردنی ئامێرو ئامرازی لە دار داتاشراو، وەکو کەوگیرو ئەو شتانە وەکو وەستای خوانسارییان لێ هاتووە ئەوەندە کارامەبوون وا لەم دێیانەدا خەرێکی ئەو کارەن.

٣ـ نەدیمانی قەدیمی: ئەوانەی لە کۆنەوە دۆست و هاو پیاڵەی بادە بوون، موستەعید: ئامادە، خەڕەکداری: مەیتەرداری ـ خەربەندە ـ بەخێو کردنی وڵاخی بەرزە. توربە: توورەکەی کا کە بەسەر وڵاخەوە دەکرێت. ئەفسار: هەوسار، پاڵان: پاڵوی دواوەی کورتان. / ئەوانەی هەمیشە هەر یاری بادەو کۆڕی مەینۆشی بوون، ئەمڕۆ ئامادەن مەیتەرداری بکەن. لە بڕی مشوری کۆڕی بادە لە خەمی دابینکردنی کەرەستەو ئەسبابی مەیتەرداری دان، لە وێنەی هەوسارو پاڵان و کاو جۆی ئالیکی وڵاغ.

٤ـ تەن پەروەری ناز: بەناز پەروەردە بووەو قەت ئارەقی نەڕشتووە، غوبار ئالود: تۆزاوی، کا ئاوەر: کاکێش، هیزەم: داری قەلاشکەری. / ئەوانەی هەر لە نازو نیعمەتا بوون قەت ئارەقیان نەڕشتبوو، ئێستا بە بازاڕا تێدەپەڕن تۆزاوی و پۆخل، یا ئەوەتا بە دوای باری کاوەن کە بەگا دەیکێشنەوە، یا ئەوەتا بە دوای باری داری قەلاشکەرییەوەن، واتە بوونەتە دار فرۆش لە بازاڕ.

٥ـ بیم: ترس، تازیانە: قامچی، مەردی رۆمی: پیاوەکانی تورك. / پیاوە ڕێزدارەکانی وەکو شێخ و سەیدو موریدو سۆفیش لە ترسی قامچی پیاوەکانی تورك لە شارا ڕایان کردووە، وا لە ناوچەی مەریوان گیرساونەتەوە و بوون بە مازوو چن و گەزۆ کەر.

٦ـ شێرئەو ژەن: دلێرو ئازا ـ ئەوەی شێر دەدا بە ئەرزا، پیل ئەفگەن: بەهێزو توانا کەفیل بدا لە زەوی، غەواص(قەواص): تیر هاوێژ، رووبەهـ: رێوی، گوریزان: هەڵاتوو. / پیاوە دلێرو بەهێزو ئازاکان کە شێریان دەبەزاندو فیلیان دەخست بەزەویدا، ئێستا لە چنگی پیاوە تیر بە دەستەکانی تورك وەکو ڕێوی ڕا دەکەن.

وەڵێ نۆکەر بە بەققالی، ترازوو بازی دووکانن (١)

کرێکارانی ناکەس بۆ بناغەی کوڵبەیی دیهقان

لە خانەی کاولی نۆکەر پەیاپەی خشت کێشانن (٢)

بە ڕێی بیم و خەطەردا یەك بە یەك بۆ قاصیدی چاکن

بەبێ تەکلیفی ڕەهزەن، خود بە خود بێ چیزو عوریانن (٣)

صەفی مەفرووضی بێ تەوسەن لەسەهمی(سەن سەن)ی ئەتراك

وەکو عاشق لە هیجرانا یەکایەك ئەشك ڕیزانن (٤)

گەهی(قلب الاسد)ئەزبەسکە بێ سایەن لەوادیدا

وەکو مەجنوونی صەحرایی لەبن خاری موغەیلانن (٥)

کزەو دوودی کەباب دەردێ لە مەطبەخهای بێ دوودا

بە یادی قووتی شامی شەو جگەرها بەسکە بوریانن (٦)

طەلەب ناکا گەدا قەد سوویی سفرەی صاحیبی نیعمەت

---

١ ـ کۆهەن سەوداگەر: کۆنەچەرچی ـ ساتوسەوداچی، شوورا: شوێنی پرس و ڕا گۆڕینەوە، مەصلەحەت بین: ئەوانەی دەستنیشانی بەرژەوەندی خەڵکی دەکەن، ترازووباز: ترازووگر. / ئەوانەی کە لە کۆنا چەرچی بازاڕو پیشەیان دەلالی و کڕین و فرۆشتن بوو، ئێستا بوونەتە پیاو ماوقوولی شورواو ئەوانن کە تاوتوی چاکە و خراپە و بەرژەرووەندی خەڵك دەستنیشان دەکەن، کەچی مووچە خۆرو دەستو دایرەکانی بابانەکان ئەمڕۆ لە بازاڕ بە بەقالییەوە خەریکن و بەم شێوەیە تەرازوو ڕادەگرن.

٢ـ ناکەس: کەس نەناس، کوڵبە: کوخ ـ زنج، پەیاپەی: بەردەوام. / لە دوای ئەوەی لەشارا خانوی نۆکەران وێران و کاول و بێ خاوەن ماونەتەوە، کرێکارانی کەس نەناسیش پەیتاپەیتا دەیان ڕووخێنن وخشتەکانیان بۆ دێهات دەکێشنەوە، لەوێ جوتیاران دەیان کەن بە بناغەی بۆ کوخەکانی خۆیان.

٣ـ بیم: ترس، قاصید: پەیك و نامەبەر، تەکلیف: داوا، ڕەهزەن: ڕێگر، خودبەخود: لە خۆڕا. / نوکەرو دەستو پەیوەندە لێ قەوماوەکانی بابانی، ئێستە بۆ ئەوە باش و گونجاون بکرێن بە پەیکچی و نامە بەر، وە بۆ کام ڕێگا مەترسی دارو خەتەرناکە ڕەوانە بکرێن چ کێشەیەك لە ئارا دا نابێت، چونکی ئەوان خۆیان ڕووت ورەجاڵ و بێ شتومەکن، هەتا پێویست بەوەش ناکات ڕێگرو چەتە لە ڕێگادا ڕووتیان بکەنەوە، چونکێ خۆیان ڕووتو قووتن خاوەنی هیچ نین.

٤ـ بێ تەوسەن: سەرکێش ـ رام نەبوو، سەهم(سام): ترس، سەن سەن: ئەتۆ ئەتۆ ـ بە تورکی، ئەشك ڕیزان: چاو بەفرمیسك. / ئەوانەی ژێر قەرزو قۆڵە کەوتوون، لە دەرگاو دایەرەکانی رۆمەکاندا کاتی کەڵەکە دەبن و ڕیز دەبەستن، لە سام و ترسی سەربازانی تورك کە تێیان ڕادەخوڕن چاویان پڕ دەبێ لە فرمیسك، وەکو بابایەکی عاشق کە لە یارو دیاری دابڕابێت.

٥ـ گەهی قلب الاسد: کاتی ناوەڕاستی هاوین- قلب الاسد ئەستێرەیەکە لە ناوەندی هاوین و لەکەلوی شێردا بە دیار دەکەوێت. ئەز بەسکە: ئەوەندە، بێ سایە: بێ سێبەر، وادی: دۆل وشیو، خار: دڕکەڵان، موغەیلان: خۆی(ئوم غەیلان)ە، درەختێکی دڕکو داڵاوی سەحراییە، کەتیرەی لێ وەردەگیرێت، ڕەنگە گوێنی سەحرایی بێت، غەیلان کۆی غوولە، واتە دایکی غوول و دێوو درنج. / لە کاتی چلەی هاویناو لە چرقەی گەرمادا، لە دۆل و شیوەکاندا وێل و سەرگەردان بوون و ئەوەندە بێ سێبەر و سایەن هەردەڵێێ مەجنوونی بیابان نشینن و لەژێر دارە دڕکەڵانی موغەیلانا کەوتوون.

٦ـ دوود: دوکەڵ، مە طبخ: شوێنی چێشت لێنان، مە طبەخهای بێ دوود: ئاماژەیە بۆ هەناوی هەڵقرچاویان، قووتی شام: نانی ئێوارە ـ شێوان، جگەرها: جەرگو دڵ، بوریان: برژاو. / دەروونیان وەك تەنووری چێشتخانەیە، دڵ و جگەریان هەڵقرچاوەو بوەتە کەباب تیادا، لەبرسانا کزەیان لە دەروونەوە دێ و ئاهۆ هەناسەیان لە تاوی دەروونی هەڵقرچاویانەوە، وەکو دوو کەڵی بێ ڕەنگە کە بۆنی کزەی دەروونیان پەخش دەکات.

له تاو ئەحوالی بێ نانی له هەرجا خوانه میهمانن (١)

به ظاهیر خورڕەم و شادن له رووی تورکی(ئەڕۆملی)دا

له دڵدا گەرچی دیگ ئاسا به مەخفی جوومله جۆشانن (٢)

به ئەحواڵی ملووکانی گەدا پەروەر دڵم سووتا

له بابانا ئەمێسته موستەحەققی خێرو ئیحسانن (٣)

له جەوری چەرخی گەردوون بەسکه حەیرانن بەناچاری

بەلەب خەندان و شادانن، بەدڵ غەمگین و گریانن (٤)

به نامـەردی سەراسەر میثْلی گەرگینن لـەلای ڕۆمـی

ئەگەر ڕووبین تەنی عەهدن، وەگەر سامی نەریمانن (٥)

نیظامانی مولازیم مەنصەبی ماضی بحـــــــمدالله

له لادیدا به دوو شایی هەموو جۆ چێنی دیهقانن (٦)

١ـ طـەلەب ناکا: بەلایەوه ناچێ ـ ناخوازێ، سوو: بۆلای، سفرەی ساحێبی نیعمەت: خوان و خۆراکی ئەو خاوەن ماڵانە، له هەرجا: له هەر شوێنێ، خانەمیهمانن: میوانی ماڵی خۆیانن. / سوالکەرو گەداش بەلای خوان و سفرەی ئەواندا ناڕۆن و ڕوویان لێ وەردەگێڕن، چونکی دەزانن ئەوان خۆیان بێ نان و خۆراکن، وەك ئەوەن کەمیوانی ماڵی خۆیان بن، واته هیچیان لەسەر سفره و خوانا نییەو چاوەڕێن خەڵکی دیکه بەڵکو شتێکیان بۆ بەرن.

٢ـ به ظاهیر : به ڕواڵەت، خورڕەم: دڵخۆش، ڕۆملی: سەرپەرۆم ـ دانیشتوانی ئاسیای بچووك که تورکی عوسمانی بوون، بەڕۆم ناسراون چونکێ هاتوونەته سەر شوێنەواری ئەوان. دیگ ئاسا: وەکو مەنجەل، مەخفی: بەنهێنی. / نۆکەرانی بابان له شارا له بەرامبەر ڕۆملیه تورکەکان، به ڕۆاڵەت خۆیان شادو خۆشحاڵ نیشان دەدەن، ئەگەر چی له دڵداو له ژوورەوه وەکو مەنجەل له کوڵدان.

٣ـ به ڕاستی من ئێسته دڵم به پاشا و کار بەدەستانی بابان دەسووتێ، هەتا دوێنی هەر ئەوان بوون بەخشندەو خێرۆمەندو هەژار پەروەر، کەچی ئەمرۆگێتی گۆڕاوە، له وڵاتی بابان داو لەسەر خاکو نیشتمانی خۆیان ئەمڕۆ ئەوانن که بوونەته شایستەی ئەوەی خێرو چاکەیان له ئاست دا بکرێت.

٤ـ جەور: زولم، بەسکه: ئەوەندە، حەیران: سەرگەدان، لەب: لێو. / له زولم و جەوری چەرخی ڕۆژگار سەر لێشێواو بوون، بۆیه ناچار له ڕوودا شادو دەم بەخەندەن، وەڵی له دڵدا غەمبارو پرسەدارن.

٥ـ میثْلی : وەکو، گەرگین: گرۆێ یاخود نەوەی گورگ، ڕووبین تەن: له بنەڕەتدا (ڕووین تەن)ە، ڕوو: مەعدەنێکی قایمە شیرو تیر نایبڕێ، له داستانی شانامەدا ڕۆستەم به (ڕووین تەن ـ واته ـ تەن ئاسنین)ناسراوە. عەهد: سەردەم، سامی نەریمان: باوکی ڕۆستەمی زاڵە. / پیاوانی ڕۆم ئەوەندە به نامەردی سەیری بابانییەکان دەکەن وەك ئەوەی یەکپارچە هەموویان گرۆی بن، یاخود وەکو ئەوەی له پشتی گورگا وەپاش کەوتبن هەموو دڕندەبن، لەگەل ئەوەی که ئەوان له وێنەی ڕۆستەمی زەمانه بن یا وەکو باوکو باپیری ڕۆستەمیش بن، ئەوا لەلای ڕۆمەکان هەر بێ ئیعتیبارن.

٦ـ نیزام: سەرباز، مولازم مەنصەب: هەمیشه له دەسەڵاتا بوون، ماضی: له رابردوودا، شایی: دراوێکی کەم قیمەتی ئێرانی سەردەمی قاجاری بووە که بەهاکەی ١/٢٠ی ریاڵێك بووە. / ئەو عەسکەرو سەربازانەی که له ڕابردوودا هەمیشه دەسەڵات به دەستو خاوەن پلەو پایه بوون، ئەمڕۆ شوکر هەرچاکه ئەوەشیان چنگ دەکەوێ له لادێدا به دوو شایی ببنه وەرزێرو جۆ چێنی دیهاتییەکان.

خیانەت پیشەگانی فەوجی بیرئینجی لەبرسانا

بە ناچاری لە دێی(صۆفی لەرا) وەرزێری دۆمانن (١)

مەلەخ طەبعن لە هێشووی دەغلی دێهقان بەهەر لادا

لە ناو جاڕی گەنم هەریەك وەکو داهۆڵی خەرمانن (٢)

درێغا بۆ سوارەی خاصصی پاتەختی سلێمانی

لە(قڕگە)و(قزلەر)و(قورخ)بە ڕووتی جوملە گاوانن (٣)

بەسێ سەگ مەرگ و بێ عارو گران جان و سەبوك عەقلن

ئەوانەی ئەهلی بابانن بە دڵ لەم عەهدە خەندانن (٤)

لـــــە ئەوضاعی سلێمانی ئەوانەی شادو ئاسوودەن

لە فەرعا نوطفەیی حەیضن، لە ئەصلا جنسی شەیتانن (٥)

لە ئەصلا بانی ئەم کارە کـــاسبهای شەهـــری بوون

لە ئەمری فیتنە ئەنگێزا سەراسەر میـــثلی(مەروان)ن (١)

---

١. خیانەت پیشەگان: ئەوانەی کارو پیشەیان ناپاکی و خیانەتە، بیرئینجی: یەکەم/ ئەو نیزامی و سەربازانەی کە هەمیشە پیشەیان ناپاکی و خەیانەت و ئەمبەرو ئەو بەر بووە لە ناچاری کە کاتی خۆی سەر بەفەوجی یەك بوون، ئەمڕۆ وا لە برساناو لە ناچاری لە دێی سۆفی لەردا بوون بەوەرزێر، ئەویش وەرزێری کەس نا هی دۆمان!.

٢. مەلەخ: کوللە، طەبع : سروشت، هێشوو: وشی کردنەوە ـ گوڵ وەچنێ، جاڕ: تەبارە، داهۆل: کۆتەڵێك لە دارو لە پەڕۆك لەسەر شێوەی مرۆڤ دروست دەکرێت لە ناو جاڕی دەغل و باغ و بێستان دادەندرێت، تا مەل و تەیرو توار لێی بترسن و دوورکەونەوە/ سروشتیان وەکو کوللە وایە ڕوو لە هەر لایە بکەن لە ناو دەغل و دانی جوتیارانا دەیبڕنەوەو تاقە گوڵی تیادا ناهێڵن. ئەنجا خۆشیان ئەوەند شڕو وڕن لە ناو تەبارەی گەنما دەڵێی داهۆلن و لە تەك خەرمان وتەبارەدا چەقێندراون بە جۆرێك مەل و تەیرو توار لێیان دەسڵمێنەوە وڕا دەکەن.

٣ ـ درێغ: حەیف، سوارەی خاص: سوارچاك، جوملە: بە کۆمەڵ/ سەت حەیف و مخابن بۆ سوار چاکانی شاری پایتەختی بابان، یاخود بۆ شۆڕە سوارانی شاری پایتەختی سلێمان پاشا، کەوا بە کۆمەڵ و لە دێهاتی قڕگەو قزلەرو قورخی(ناوچەی مێرگەپانی بناری پیرەمەگروون) بە شڕو وڕی بوونەتە گاوان.

٤. بەسێ: هەندێ، سەگ مەرگ: مرۆڤی گیان سەخت ـ یاخود ئاماژەیە بۆ گوزەرانی بەسەختی و بەتاڵی. بێ عار: بێ ئابڕوو، گران جان: گرانفرۆش، سەبوك عەقل: عەقل سووك ـ گەوج/ هەندێ لەو سوارانەی بابان، بەگیان سەختی دەژین، شەرم و ڕوویان نەماوە، بووونەتە گرانفرۆشی بێ هۆش، لە ڕاستیشدا بە تایبەتی ئەوانەی کە خەڵکی بابانی و کەمێك تێگەیشتوون، لە دڵدا گاڵتەیان بەو وەزعە دێت.

٥. ئەوضاع: بارودۆخ، ئاسوودە: بێ خەم، لە فەرعا: لەسەرێکەوە، نوطفە: ئاوی پیاو، حەیض: خوێنی پیسی ژن، ئەصل: ڕەچەڵەك، جنسی: ڕەگەز/ ئەنجا ئەو کەسانەی کەلەم هەلومەرج و بارودۆخەی سلێمانی دا شادو دڵخۆش و ئاسوودەن، دیارە ئەمانە لەسەرێکەوە لە دڵۆپی خوێنی پیسەوە خولقاون و لە بنەڕەتیشدا لە ڕەگەزو ڕەچەلەکی شەیتانەوە وەپاش کەوتوون، ئەمە جنوێکی زۆر گەورەیە سالم ئاڕاستەی بەشێکی خەڵکی شارەکەی دەکات.

گەهێ هەمدەردی ئەکرادن، گەهێ هەمڕازی ئەتراکن
لە یەك لا مادەری بەڕڕەن، لە یەك لا یاری گورگانن (٢)
لە ضولمی چەرخی چەپگەردش درێغا، حەسرەتا، دادا
بە میثلی(سالم)ی بێکەس، گەلی کەس وێلی شارانن (٣)

د- تایبەتمەندییەکانی شیعری سالم/

بۆ ناسین و دەستنیشانکردنی خەسلەت و تایبەتمەندی هەر بەرهەمێکی ئەدەبی و هونەری پێویستە لە خودی بەرهەمەکەوە دەستپێبکەین و لەوێدا بۆی بگەڕێین، تاوەکو ئەدگارە تایبەتی و بابەتییەکانی بەرهەمەکەمان بۆ یەکلایی بێتەوە، ئەنجا ئەو ئەدگارانە دەبن بە مۆرك و ناسنامە بۆ ئەو بەرهەمەو لە بەرهەمە گەلێکی دیکەی جوێ دەکەنەوە. لەدەورکردنەوەیەکی شیعرو بەرهەم و دیوانی سالم دووجۆرە تایبەتمەندیمان بۆ ڕوون دەبێتەوە:

- **تایبەتمەندی گشتی شیعرو بەرهەمی سالم.**
- **تایبەتمەندی تایبەتی شیعرو بەرهەمی سالم.**

سەبارەت بە خاڵی یەکەم، لەوێدا لە زۆر ڕووەوە بەرهەمی شیعری سالم لەگەڵ شیعرو بەرهەمی شاعیرانی هاوسەردەمەکەی، بە تایبەت نالی و کوردی، یەك دەگرێتەوەو لە لایەنی فۆرم و رووخسارەوە، وێکرا جۆرە زمان و شێوازێکی شیعری تایبەتی کۆیان دەکاتەوە، کە دەتوانین ناوی بنێین شێوازی سەردەم یا شێوازی شیعری کلاسیکی کوردی قوتابخانەی بابان، وە هەر ئەوان بوون کە بەو زمان و شێوازە شیعرییە یەکگرتوەیان، ڕێبازێکی شیعری گشتییان لەسەردەم و قۆناغێکی دیاریکراودا لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا جێگیر کردووە.[٣١]

بۆیە شیعری سالم لە تایبەتمەندییە گشتیەکانیدا، لە ڕووی چۆنییەتی بەکاربردنی کێش و سەرواو هونەرەکانی ڕەوانبێژی و فەرهەنگی وشەو زمان و دارشتن و دەربڕین و مەبەستەکانی شیعری لەگەڵ

١ـ لە ئەصلا: لە بناوانەوە، بانی: ڕێکخەرو دامەزرێنەر، کاسبها: کاسبکاران، شەهری: شاری، فیتنە ئەنگێز: فیتنەچی، مەروان: پیاوێکی فێتەبازو هەڵپەست بووە، لەسەردەمی عوسمانەوە تا ڕۆژگاری یەزیدی کوڕی معاویە ژیاوەو هەر ڕۆژەی لەبەرەیەکا بووە، لە شەڕەکانی نێوان مەدینەو شام دا ڕۆڵێکی خراپی گێراوە(بڕوانە: لغتنامە، هخدا، ج١٣،ص٢٠٧١٥)/سالم تاوانێکی ناقۆلا دەخاتە ئەستۆی کاسبکاران و بە بناغە داڕێژی ئەم کارەیان دەزانێ، لە ڕاستیدا دوور نیە خەڵکی شارەکە، کاسبکارو بازرگان و ئەهلی بازاڕ لە شەڕو دووبەرەکی ناوخۆیی نێوان خودی بابانەکان، کە هەر جارەی ئەوان زەرەری زۆریان بەرکەوتووە، وەڕەزو بێزار بووبن، بۆیە لەگەڵ باردۆخە تازەکە خۆیان گونجادووە تا پشوویەك بدەن و مالوێرانی تۆزی یەخەیان بەر بدات، بەڵام سالم ئەم حەقیقەتەی بۆ قووت نادرێت، بە ناپاك و فیتنەچییان لە قەڵەم دەدات ناوو ناوبانگیان دەزڕێنی، مەسەکە دەخاتە ئەستۆی ئەوان.

٢ـ گەهێ: ڕۆژێ، هەمدەرد: هاودەرد، هەمڕاز: هاوڕاز، مادەر: دایك، بەڕڕە: بەرخ، یار: دۆست و هاوکار. / دەڵێ ئەم کاسبکارانە دوو ڕوون، لەسەرەوە هاودەردی کوردانن، لە ژێرەوەش کلکیان لەگەل تورکان گرێ داوە هاوڕازی ئەوانن، بەدەردی مەسەلە کوردیەکە: لەگەڵ مەڕدا شین دەگێڕن و لەگەڵ گورگیش شایی دەکەن.

٣ـ چەرخی چەپگەردش: ڕۆژگاری سپلە(کە بە کەچی و خواری دەگەڕێ)،درێغ: حەیف، حەسرەت: داخ، بە میثلی: لە وێنەی، وێل: ئاوارە/لە زۆلم و زۆری ڕۆژگاری سپلەوناڕێکو خراپا، پیاو هەر دەبێ حەیف و داخ و ئاخ و ئۆف هەڵکێشی، ئەمڕۆ گەلی کەس وەکو سالم بێ دۆست و یارو پشتو پەنا ماونەتەوە و وێلی شاران بوون.

جووته شاعیری هاوڕێیدا یەك دەگرێتەوە. بەڵام لە هەمان كاتدا شیعرو بەرهەمی سالم لە زۆر لایەن و ڕووكارو وردەكاری دیكەوە لە شیعری هاوڕێكانی دادەبڕێت و جیهانێكی تایبەت و پەیوەست بە خودی سالم پێك دەهێنێت، ئەمەیان خاڵی دووەمە، واتە شەقل و سیماو تایبەتمەندییە تایبەتییەكانی بەرهەمی سالم كە لە بواری لێكۆڵینەوەی ئەدەبیدا بە شێوازی تاكە كەس دەناسرێت.[٣٢] لەم ڕووەوە هەر بەرهەم وكارێكی ئەدەبی تایبەت، دەبێت بە ئاوێنەی باڵا نوێنی نووسەرەكەی، چ لە رووی هونەرییەوە بێت یا لەڕووی مرۆڤایەتی.

ئەنجا لەمەوە فەرهەنگی زمان و شێوازو بیرو چۆنیەتی داڕشتن و دەربڕین... دەبن بەو پەیژەیەی كە لە ڕێگەیەوە دەمانگەیەنێتەوە بە خاوەنەكەی، لەمەوە شێوازی تاكە كەس لای هەر شاعیرو نووسەرو داهێنەریك دەبێت بە حەقیقەت، كاتێك دەبینین هەر خوێنەرێك كە ڕادەیەك لە كارامەیی و شارەزایی هەبێت و تێكستێكی ئەدەبی بخرێتە بەردەم، با یەكەمجاریش بێ كەدیبێتی، هیچ لای زەحمەت نابێت كە خاوەنەكەی بناسێتەوە.[٣٣] لێرەدا دەلیل و ڕێ نیشاندەر، هەر ئەو وشەو داڕشتن و تەعبیرو واتاو چەمك و تێگانە دەبێت كە تایبەتن بەو كەسەو وەك ئەوە وایە كە بووبن بە موڵكی تایبەتی ئەو.[٣٤]

ئەنجا هەر یەكێك كە لە شێوازو بیرو دەربڕینی شاعیرێك شارەزا بێت، زۆر بە ئاسانی دەتوانێت، قەسیدەیەك، یا بەرهەمێكی ئەدەبی تایبەتیش بخاتە دەرەوەی جیهانی ئەو شاعیرەوە، وەك ئەوەی هەندێ لە نالی ناسان، گەوهەرناس ئاسا، هەر بە كەمێك دیدو تێڕامان بەرهەمی نالی ناس دەكەن و هی غەیری نالیش دەخەنە دەرەوەی جیهانی ئەوەوە. لەم پێشەكییەوە لێرەدا وەكو دەق، ئاوڕێك لە تێكستی قەسیدەكەی پێشوو دەدەینەوە و بە گوێرەی بەڵگەو نموونەكان لێی دەكۆڵینەوەو تاوتوی دەكەین.

١ ـ سالم و سەبكی هیندی:

سالم جۆرە شێوازێكی سەخت و گران و ئاڵۆزی هەیە و كردوویە بە شێوازێكی دیار بۆ زۆربەی بەرهەمە شیعرییەكانی، ئەو شێوازەش لە ئەدەبیاتدا بە(سەبكی هیندی)ناو دەبرێت.[٣٥] دیارە هۆكارەكانی پێڕەو كردنی سالم لەو شێوازە دیارن و لە پێشەوەیان دا ئاڵۆزی ژیانی خودی سالم و ڕادەی كاریگەری بە ئەدەبی فارسی وئێرانییە، ئەوە جێی باسی ئێرە نییە، بەڵكو مەبەست خودی سەبك و شێوازەكەیەو تا چەند لە شعری سالم ڕەنگی داوەتەوە:

أ ـ دیارترین شەقڵی سەبكی هیندی ، گرێدان و سەفەر كردنەلەنێوان هەستی و ناهەستیدا لە یەك بەیتی شیعر .شاعیر لە وێنەو واتاو كەرەستەی ناهەستی و هۆشەكییەوە لەنیوە دێرێكدا ، بۆ وێنەو واتاو لێكدانەوەی شتی دیارو هەست پێكراو دەچی لەنیوەدێرەكەی تر، ئەویش لەڕێگەی نواندن و لێكچوواندنەوە(٣٦).

ئەنجا سالم بە پێڕەوی لەم ڕێبازە زۆر جار لەنیوەی یەكەمی دێڕە شیعرێكدا بیرەكەی دەردەبڕێ.لەنیوەی دووەمدا نمونەی ئەو بیرە بۆ ڕۆشن بوونەوە دەخاتە ڕوو.بیرەكە لەنیوەی یەكەم ناهەستیەو دەبێ بە عەقڵ و هۆش بۆ بچین، لەنیوەی دووەم بیرەكە بەر جەستەیە بەهەستەكان دەیبینین یاخود هەستی پێ دەكەین:

جەوانانی سەهی قەد بەسكە داماون لە بێ چێزی ناهەستی

لە ژێر باری غەما هەریەك لە خەمدا میثلی چەوگانن هەستی

★★★★★★

ناهەستی

نــەدیمانی قــەدیمی موســتەعیدن بــۆ خەرەکــداری

بــە یــادی توربــەوو کــاهو جــەوو ئەفســارو پــالانن هەستی

★★★★★★

درێغــا بـــو ســـوارەی خاصصـــی پاتـــەختی ســـلێمانی ناهەستی

لە(قرگە)و(قزلەر)و(قورخ)، بـــە ڕووتی جـوملە گــاوانن هەستی

لەم نموونانەدا هەموو نیوە دێرەکانی دووەم دیارخەری وێنەی بەرچاوو بەرجەستەو دیارن بۆ نیوە دێرەکانی یەکەم، لەنیوە دێرەکانی یەکەم مەبەستەکان بە بیرۆکەی ناهەستی خراونەتە ڕوو، لە دووەمدا بیرۆکەو وێنەکان هەستی و بەردەستن، دەتواندرێت زۆر نموونەی دیکەی لەم جۆرە لە تێکستەکەدا بخرێتە ڕوو.

ب- لەسەبکی هیندیدا شاعیر ناوەرۆکی وردو بیری پێچاوپێچ و ئالۆزو ئەندێشەی دوور لە سروشت لە ڕێگەی لێکچواندنی سەخت و ڕەقەوە لە دێرەکاندا دەردەبڕێت، با سەیری ئەم نموونانە بکەین:

لە ظولمی چەرخی دوونپەروەر سەخی تەبعانی حاتەمدڵ

بـــەراهی کـــۆیی دوونانا لــــە هـــەرسوو کــاسە گەردانن

واتاو مەبەستی شاعیر بە سانایی دەسگیر نابێت، دەبێ سەرە داوەکان بدۆزینەوەو بە شوێنیان دابچین ئەنجا لە دواییدا بە یەکەوەیان گرێ بدەینەوە، پێویستە شوێنپێی گوزارەکان هەڵبگرین:

لە زولی ←(چەرخی دوون پەروەر) ← (سەخی تەبعانی حاتەمدل) ←(بەراهی کۆیی دوونانا)← لە هەرسوو (کاسە گەردانن).

شاعیر تەنیا بۆ گەیشتن بە(کاسە گەردانن)، چەند پێچا وپێچ ڕۆیشتووە!، دواتر لەم تەعبیرە ناسروشتی و خەیاڵییە ورد بەرەوە: (بەڕاهی کۆیی دونانا)، شتی وا مەگەر تەنها لە خەیاڵی ساڵمدا بەدی بکرێت.

بە دەستی کەشمەکەش هەر سوو دڕا بەرگی خود ئارایی

قــەبایی نــۆکــەرو ئــاغــا هەمــوو بێ چاك و دامانــن

ئەمجارە با لە کۆتاییەوە دەست پێبکەین، دەپرسین: بۆ بێ چاکو دامانن؟ بۆ وەڵام دەبێ بگەڕێینەوە دواوە تا لە گرێی بەرایی(بە دەستی کەشمەکەش)دەی دۆزینەوە.

ج- ئەنجا هەموو تایبەتمەندییەکانی دیکەی سەبکی هیندی لەم قەسیدەیەی سالم دا ئامادەن، لە وێنەی:

- نائاشنایی و هێنانەوەی واتاو لێکچواندنی نامۆو دەگمەن.
- پەیوەندی چەند لایەنەی وشەکان لەگەڵ یەکتری.
- ناوەڕۆك سازی.
- یاری کردن بە وشەو داتاشینی پێکهاتەی تایبەت.
- زیادە ڕۆیی و خەیال بەرزی.
- نەفەسی تووڕەو دەربڕینی ڕەق.
- شانازی و سەوداسەری سوارچاکی.

دەکرێ بۆ سوراغکردنی هەر یەکێك لەم ڕەگەزانە لە تێکستەکەدا نموونەیان دەستنیشان بکەین، کە ناکرێ لێرەدا بۆ پاراستنی مەودای باسەکە، دیسان نموونەکان بخەینەوە بەرچاو. وەلی کورتییەکەی ئەمەیە: کە ئەمانە هەموو نیشانگەلێکن کە لەبەرهەمی شیعری سالم و لەم تێکستەشیدا بە تایبەتی بە ڕوونی تیشك

دەدەنەوە و خۆیان بە دیار دەخەن، بۆیە شتێك نابینین ئەم قەسیدەیە لە سالم و لە بەرهەمەكانی دابڕێت، بە تایبەتی ئەو چەند بەرهەمەی كە بە پەیوەندی لەگەڵ بابانەكانەوە نووسراون و، یەك نەفەس و كەش و هەواو فەزای شیعری تایبەت بەسەریاندا زاڵە و هەموویان لەیەك بۆتەدا كۆ دەبنەوە. ئەمە نەفەسی سالمەو لەگەڵ نەفەسی شیعری نالیدا لێك جیان،چونكە شارەزایانی ئەدەب هەموو لەسەرئەومەسەلەیە كۆك وهاوڕان، كەواجیهانی ئەدەبی سالم ونالی، دووجیهانی جیاوازن. مرۆڤی شارەزاو وردبین دەتوانێت سنووری نێوان ئەم دووجیهانە دەستنیشان بكات.(٣٧)

٢ـ وشە وپێكهاتە كلیلییەكان:

هەموو شاعیرو نووسەرێك خاوەنی وشەوزاراوەو فەرهەنگێكی تایبەت بەخۆیەتی ئەمە وەكو دیاردەیەك لە سیماو ڕووخساری بەرهەمەكانیدا خۆی دەنوێنێت. سالم زیاتر لە ژێر كاریگەری ڕۆشنبیری و ئەدەب و فەرهەنگی ئێرانی دا بووە، جا هۆكارەكەی؛ كۆچ و ڕەوی هەمیشەی خۆی و خانەوادەكەی بووبێ بۆ ئێران، یا بوونی بەشێكی بنەماڵەكەیان لەوێ، یا خود بنەمای خوێندەواریە زاڵ و باوەكەی بوو بێ.(٣٨)

لە كاتێكدا نالی زیاتر پابەندی ئەدەب و ڕۆشنبیری عەرەبی و ئیسلامی بووە. لێرەدا هەر بۆ سەلماندنی ئەم بۆچوونەو بەرچاوڕوونی، ئامارێكی وشەكاری(عەرەبی و كوردی و فارسی و توركی)لە هەردوو چامە نێو دارەكانیاندا دەخەینە ڕوو، بەسەرنجدانی ئەوەش، چامەكەی نالی:(قوربانی تۆزی ڕێگەتم...)لە(٤٣)دێر پێكهاتووە، ئەوەی سالم (جانم فیدایی سروەكەت...)، (٣٦)دێرە:

	وشەی كوردی	عەرەبی	فارسی	توركی	كۆ
نالی	٢٧٩	١٣٦	٣٨	١	٤٥٢
سالم	٢١٩	٩٥	٧٣	ـ	٣٨٧

ڕێژەی سەدی بەكارهێنانی وشەكان:

	وشەی كوردی	عەرەبی	فارسی	توركی	كۆ
نالی	٦١,٥٪	٣٪	٨,٤٪	ـــ	ـ
سالم	٥٦,٦٪	٢٤,٦٪	١٩٪	ـــ	.

وەكو دەبینین ڕێژەی زاڵی زمانی شیعری فارسی ئامێزی سالم، لە چاو هی نالی ڕوون و ئاشكرایە. ئەنجا كاتێك سەرنجی قەسیدەكەی جێ مەبەستی ئێمەش دەدەین، دەبینین هەمان دیاردە دووبارە دەبێتەوە:

	وشەی كوردی	عەرەبی	فارسی	توركی	كۆ
ژمارە	٢٨٥	١١٢	١٦٨	٥	٥٧٠
ڕێژە	٤٩٪	٢٠٪	٣٠٪	١٪	١٠٠٪

كەواتە لەم تێكستەشدا وشەو پێكهاتەی فارسی و فارسی ئامێز زاڵە، دیارە لەم لایەنەشەوە تێكستەكە سەر بە دنیای شیعری سالە. ئەمە و لە كاتێكدا بەشێك لە وشەو زاراوە عەرەبیەكانی تێكستەكەش فارسی ئامێزن و سالم لە دۆخی فارسی ئامێزیدا بەكاری بردوون، ئەمە كەش و هەوای نەفەسی سالم لە تێكستەكەدا پڕ ڕەنگتر دەكات.

سالم خۆی زاراوەتاش و پێكهاتە سازێكی تاك و دەگمەنە لە ناو شاعیرانی هاورێیدا، لە زۆر ڕووەوە ئەم پێكهاتەو زاراوە سازیانە تایبەت بە جیهانی شیعری خۆیەتی. بۆ نموونە كۆمەلێك پێكهاتەو گرێی وەسفی كە لەم تێكستەدا هاتوون لە وێنەی: (سەهی قەد، بێ چیزی، پەرێشان خاطر، سیەهبەختان، گیسوویی

خووبان، چەرخی دوونپەروەر، خود ئارایی، تورمەپۆش، شەهدنۆش، ناز پەروەر، خانە بەردۆش، جێ نشیمەن، کۆنەخەزپۆشان، چوماغ دەرکەف، رۆزگاران، رووزەداران، گاگەل چەرێن، حەیاداران، عوسرەت، نەدیمانی قەدیمی، تەنپەروەری ناز، غەریبی تاران، بێ چیزو عوریان، ئەشکرێزان، خاری موغەیلان، ئەز بەسکە، خانە میهمان، گەداپەروەر، نیزام، فیتنەئەنگیز، چەرخی چەپگەردش...)لە داهێنانی بیرو بلیمەتی خودی سالمن، بەشی زۆریان و لە زۆر شوێن و قەسیدەکانی دیکەیدا هاوشێوەیان وە بەرچاو دەکەوێت.

یەکێکی دیکە لە تایبەتمەندییە شێوازییەکانی شیعری سالم ئەو مەسەلە هونەریە رەوانبێژیەیە کە بە(پێشخستن)دەناسرێت و لە وێداو لە داڕشتنی رستە و دێری شیعریدا سالم هەمیشە بەمەبەستی جەخت کردن وسەرنج ڕاکێشان(کار)ێك یا(گرێیەکی وەسفی)دەخاتە پێشەوە، وەکو لادانێك لە دەستووری زمانیش، بەڵام ئەم لادانە هونەرییە و ئامانجدارە، نەك بێ مەبەست بێت و لە نەشارەزایی، سالم دەیەوێ هەر زوو سەرنجی خوێنەر بۆ لای شتێك ڕابکێشێ، پاشان بەشێنەیی دەستی دەگرێت و بەرەو واتاو شیکردنەوەی مەبەستەکەی خۆی دەبات:

بەدا ئەحواڵی ئەشخاصێ کە خاصصی موڵکی بابانن
لە بێ دادی فەلەك هەریەك سەراسیمەو هەراسانن

★★★★★★

بەوکەو بازی خەریکن دەستەیی مەعزووڵی بێ ئاغا
موقیمی(قارەمان)و(میۆلی)و(تیمار)و(باغانن)

★★★★★★

طەلەب ناکا گەدا قەد سوویی سفرەی صاحیبی نیعمەت
لە تاو ئەحواڵی بێ نانی لە هەر جا خوانە مهمانن

لەوەش وردترو خۆیاتر ئەو وشەو زاراوە کلیلیانەن کە شاعیر خواستەو ناخواستە دەپەڕژێتە سەریان و لە زۆر لە شیعرەکانیدا شوێن دەگرن و دووبارە دەبنەوە، ئەنجا شیعری زۆرێك لە شاعیران لە ڕێگەی ئەو وشە کلیالیانەوە دەناسرێنەوە.(٣٩) هەر بۆ نموونە وشەیەکی وەکو: (بەسکە)یاخود(ئەز بەسکە)، کە وشەیەکی چەندێتی ڕێزمانییەو لە زمانی فارسیدا بە واتا گەلی وەکو: زۆر، ئەوەندە، بە شێوەیەکی وا، دێت و،(٤٠) لای شاعیرانی فارسی پەیڕەوی سەبکی هیندی ئامادەییەکی بەرچاوی هەیە، وەکو ئاماژەیەك بۆ جۆرێ لە زیادەڕۆیی و پێ لێ هەڵبڕین، وەکو دەبێندرێت:(٤١)

خام گویان بسکە می سازند معنیها شهید
شد زمین شعر آخر، جون زمین کربلا! (غنی)

زمانە بسکە مرا خاکسار مردم کرد
بە آب دیدە من می توان تیمم کرد! (میر الهی)
فریشتە راە نیابد برزمین آید
بە چرخ بسکە دعاهای مستجاب رود!

ئەنجا چاوگێڕانێك بە دیوانی سالم ئەوەمان پێ دەڵێ كە سالم لە زۆرێك لـە غـەزەل و قەسـیدەكانیدا ئەم وشەیەی هێناوەتەوە. تەنانەت هەر تەنیا لەم قەسـیدەیەی جێ باسـی ئێمـە سـالم چـوار كـەرەت ئـەم وشـــــەیەی هێناوەتـــــــەوە. بــــــۆ ئــــــەم مەســــــەلەیە چـــــاوێك بەلاپـــەڕەكانی(٨٩،٩٣،٨٩،١٠٨،١٠٩،١٢٩،١٣٠،١٣١،١٣٢،١٣٤،١٣٦،١٣٧،١٤٥...)دیوانەكەیـــدا بگێڕەو ئامادەیی ئەم وشەیە لـە تێكستەكاندا بـەدی دەكـەیت، لـە قەسـیدەكەی لـە مـەڕ خۆشـمان سـەیری دێرەكانی: (٢،٣٣،٣٤،٣٨)بكەو یەكێك لە وشە كلیلیەكانی شیعری سالی تیایدا دەبینی، ئەمەش شـتێكی سـەیر نییـە!، چونكێ شـاعیرێكی مـەزنی وەكـو حـافز وشـەی(رەند) دیوانەكـەی داگرتـووە، لای خۆشمـان شاعیرێكی لوتكەی وەكو جزیری وشەی(چیچەك: چۆلەكە)بۆتە وێردی سەر زمانی و لە هـەموو شـوێنێكی شیعرەكانیدا دەخوێنێ.(٤٢)

٣- **جیهانی تایبەتی سالم:**

ئەگەر گریمان كە هـەموو غەزەلـە دلدارییـەكانی سـالم شـەقل و سـیمای تایبـەتی ئـەو یـان زۆر پێـوە دیـار نـەبن، وەلێ(قەسـیدە نیشـتیمانییەكانی و ئـەو داسـتانانەی سوارچاكی كـە بـۆ بابانـەكانی نووسـیوە، ئـەوە شتێكی تازەو تایبەتەو بۆتە ناسنامە بۆ خودی كەسایەتی سالم لە مێژووی ئـەدەبی كوردیـدا).(٤٣) وەهـەر لێرەوەیە كە سالم لەو چوار پێنج قەسیدە سوار چاكیەیدا كە بـە پەیوەنـدی لەگـەڵ بـارودۆخی میرایـەتی باباندا نووسیویەتی، چەند خەسلەت و تایبەتمەندی تایبەتی دیكەی بە هۆنراوەكانی خۆی بەخشیوە، كـە لە كەسایەتی خۆیەوەو بنەماڵەكەیانـەوە كـە هاوپشـتی بابانـەكان بـوون، سەرچاوەیان گرتـووە، وەكـو لـەم چەند نموونەو بابەتانەدا بە دیار دەكەوێت:

ـ لەم قەسیدانەدا سالم بارها ناوو نازناوی بابانەكان لە وێنەی(ئەهلی بابان، موڵكی بابان، نۆكەرانی بابـان، پاشایەتی بابان، لە بابانا...) بوونەتە وێردی سەر زمانی قەسیدەكانی، هەر بـەو دەسـتوورەش لـە تێكسـتی قەسیدەی(لەباســـــی پەرێشـــــانی نۆكــــــەرانی بابـــــان)ی جـــــێ مەبەســـــتی ئێمــــــە، لــــــە دێرەكـانی(١،٣،٧،١١،٣٧،٤٣،٤٤)، واتـە حـەوت كـەڕەت نـاوی بابانـەكانی بـە شـێوەیەك لـە شـێوەكان هێناوە. كەچی وەكو دەزاندرێت حەزرەتی نالی بۆ تاقە یەك جاریش، بۆ دەرمـان، لـە هـەموو دیوانەكەیـدا باسێكی لە(بابان و بابانییەكان)بە ڕووتی و بەڕوونی بە زماندا نەهاتووە.(٤٤)

ئەنجا وەكو مامۆستا قەرەداغی خۆی پێمان دەڵێ، رۆشنبیری سالم ئاوێنەی ئەو سەردەمە مێژووییەیـە كـە تیایدا ژیاوە، ژیانی خەڵكەكەی و كلتووری سەردەم بوون بە هەوێنی شیعرەكانی.(٤٥)بۆیە لە هونراوەكـانی سالم دا وەكو كەسێكی تێگەیشتوو شارەزا:

ـ ناوی گوندو دیهات و ناوچەكانی قەڵە مڕەوی میرنشینی بابان بە چڕی لە هونراوەكانیدا بەدی دەكرێن.

ـ داب و دەستوور و ژیانی چینی خوارەوەی كۆمەڵگەی بابان، كاسبكاران و پیشەوەران و وەرزێرو دیهاتی و گوندنشینەكان لە قەسیدەكانیدا ڕەنگ دەدەنەوە.

ـ ئەنجا ڕێوڕەسم و عەنعەناتی پاشایان و بنەماڵەی حوكمڕان و چینی سەرەوەو دەسـەڵاتداران، بـە هـەمان شێوە هۆنراوەكانیان تەژی كردووە، ئەنجا با نموونەكان تەنها لەم قەسیدەیە بێنینەوە كە لە قەسـیدەكانی هاوكوفیشیدا دەیانبینین:

ـ لەم قەسیدەیە ناوی هۆزو ناوچەكانی وەكو(دەشـتی شـارەزوور، هـەورامی، كـورد، مـیری جافـان، هەوشـار، قـۆپی، مـەریوان)ی هێنـاوە، جگـە لـە نـاوی دروسـتی(٢٣)گونـدی بنـاری قـەرەداغ و دۆلی مێرگـەپان و

دەوروبەری سلێمانی، بەو پیشەو کەسابەتەیشەوە کە لەو دێیانەدا باون، ئەنجا خودی پیشە وکەسابەتەکانی خەڵکی دیهات: وەرزێری، شوانی، گاوانی، جۆچێنی. لە کاتێکدا نالی لە هەموو دیوانەکەیدا تەنها چەند جارێك ناوی شارەزووری هێناوە، ئەویش بە تایبەت(خاك و خۆل)کە شوێنی لە دایك بوونی خۆی بووە.[٤٦] ئەمانە هەموو خاڵی جیاکەرەوەن، نەك هەر لە نێوان دنیای سالم لەگەڵ نالی، بەڵکو لە وابەستە بوونی پتەوی ئەم قەسیدەیەوە بە جیهانی سالم و دوورکەوتنەوەی لە ئەندێشەو لە دنیای نالی.

خاڵێکی دیکەی تایبەتمەندو جیاکەرەوەی جیهانی سالم ئەوەیە، کەوا هەمیشە شمشێری ڕق و ڕەخنەی لە ڕووی(ڕۆم و تورك)دا هەڵکێشاوە و بەڕاشکاوی لە دژیان دەدوێ و دەیان کوتێتەوە، ئەوەتا لە قەسیدەکەی(جەنگی عەزیز بەگی بابان و ڕۆمەکان)دا، (١٧)کەرەت بەروون و ڕاشکاوی ناویان بەزڕاوی دەهێنێ و نەفرەتیان لێ دەکات، لەم قەسیدەیەی جێ مەبەستی ئێمەش لە(١٠)شوێندا نەفرەت لە هەرچی(تورك، ئەتراك، ڕۆم، ڕۆملی)هەیە دەکات و هێرشی توندیان دەکاتە سەر، کەچی نالی لە هەموو دیوانەکەیدا ناوێکی لەوان نەهێناوە و ڕاشکاوانە ڕەخنەیەکی توندیشی ئاراستە نەکردوون.[٤٧]

ئیتر نازانم مامۆستا قەرەداغی بە چ هەقێك و بێ ورد بوونەوە ئەم قەسیدەیە دادەتە پاڵ حەزرەتی نالی، ئاخۆ هەر لەبەر ئەوەی لە کۆنە لاپەڕەی کەشکۆلیکدا شتێکی وا هاتووە و بەس!، ئاخۆ ئەمەند بەسە بۆ ئەوەی شاکارێکی ئەدەبی کە وەچەزادەی بێ غەل و غەشی یەکێکە بدرێتە پاڵ یەکێکی دیکە. ئەمە هەموو لە پێناوی چەسپاندنی حەقیقەتێك و، ڕەوایی بە خاوەن کردنەوەی بەرهەمێکی ئەدەبییە و بە قەدەر تۆزقالێکیش لە شان و شکۆی حەزرەتی نالی (میری شاعیرانی کلاسیکی کورد لە کرمانجی ناوەڕاست) کەم ناکاتەوە.

لە سەرێکی دیکەوە داستانە کۆنەکانی قارەمانی و سوار چاکی ئەدەبی کۆنی ڕۆژهەڵات، بە نموونەش چیرۆك و داستانەکانی شانامەی فیردەوسی و پاڵەوانەکانی وەکو(پووری دەستان، ڕۆستەم، سام و نەریمان، ئەفراسیاب، کەیخوسرەو، هەفتخوان، رووبین تەن، پیل ئەفگەن، شێرئەوژەن، سیاوەش، ...)هەمیشە وێردی سەر زمان و ناودێرە شیعرەکانی سالم بوون، هەر تەنها لەم قەسیدەیەدا، ئەم نازناوە داستانیانەی هێناوەتەوە: (پاشایانی باب ئۆغلی، شێراو ژەن، پیل ئەفگەن، قلب الاسد، رووبین تەن، سامی نەریمان، مەروان، گەرگین)، کە بەڵگەی حاشا هەڵنەگرن. بۆ پەیوەستبوونی ئەم قەسیدەیە بە جیهانی سالم و بەو ئەندازەیەش لە دنیاو ئەندێشەی ئەدەبی نالییەوە دوورن. لەلایێکی کەوە سالم بەوە ناسراوە کە هەمیشە گلەیی لە بەخت ولە ڕۆژگار کردووە و لە چنگ جەورو ستەمی(چەرخی چەپگەردش!)هاواری لێ هەڵستاوە. هەر سالم لە سۆنگەی ئەو شکستەی دووچاری عەزیز بەگ و لە شکری بابان هات لە جەنگی دژی داگیرکەری تورکا، دیسان گلەیی وسکالاٚ لە چنگ رۆژگار دەکات و ئەم وشەو زاراوانە چەندبارە لە قەسیدەکەیدا دوو پات دەکاتەوە:(فەلەك، گەردوون، ئاسمان، دەهری دوون، گۆشەگیر، دەستەو ئەژنۆ، ئاگری نەگبەت، رۆژگار، هەوری بەد بەختی، بەردەباران، زولەت، نالەو فوغان، بای موخالیف، حەسرەتا، ... تاد). هەر لەم قەسیدەیەی مەبەستی ئێمە شا، کەباس لە پەرێشانی بابانەکان دەکات، هەمان فەرهەنگی وشەو زاراوەی ئامادەیە: (باری غەم، سیەه بەختان، بێ دادی فەلەك، گرفتار، چەرخی دوونپەروەر، طولی رۆزگاران، پەرێشان خاطر، مەجنوونی صەحرایی، جەوری چەرخی گەردوون، درێغا، حەسرەتا، دادا...). سالم لەوەسف و ستایشی میرو پاشاکانی باباندا لە قەسیدەکەی جەنگی عەزیز بەگ، بەم گرێ وەسفیانە ناویان دەهێنێ:

ـ نەجیبانی ویلایەت.

ـ شێری بێشەی موڵکی بابان.

ـ میری بازیان.

ـ جانشینی سیلسیلە.

ـ شەهباز.

لەم قەسیدەیەی لە باسی پەرێشانی نۆکەرانی بابانیشدا، هەمان ڕەوت و ڕێباز، لە داتاشین و سازکردنی گرێی وەسفی تایبەت بە شێوازی خۆی بەمەستی هەڵنان و بەرز ڕاگرتنی شانو شکۆ، یان پەرێشانی و تەنگو چەڵەمەی میرو پاشاکانی بابان بەردەوام دەبێت بەم شێوەیە:

ـ سەخی تەبعانی حاتەمدڵ.

ـ پاشایانی باب ئۆغلی.

ـ سیەه بەختانی بێ دەوڵەت.

ـ حەیادارانی بێ حورمەت.

ـ هونەرمەندانی شێراوژەن.

ـ قەوی دەستانی پیل ئەفگەن.

ـ ملووکانی گەدا پەروەر.

ئەنجا هەر لە درێژەی پێکهاتە سازی ئەم گرێ وەسفیانەی کە سالم بۆ بابانەکانی ساز کردووە فەرهەنگێکی تایبەت پێکهاتووە کە فەرهەنگی پێکهاتەسازی خودی سالمە و لە داتاشین و داهێنانی خۆیەتی و مافی هیچ شاعیرێکی دیکەی بەسەرەوە نییەو نابێندرێت:

(جەوانانی سەهی قەد، تورمەپۆش و شەهدنۆش و ناز پەروەر، خانە بەردۆش، جێ نشیمەن، غوولی بیابان، کۆنەخەزپۆشان، چوماغ دەرکەف، ئاغایانی بێ بەش، وەکو ئەصحابی پێغەمبەر، سیەه بەختانی بێ دەوڵەت، ئەهلی زەنگان، گاگەل چەرێنی میری جافان، فەقیری موڵکی هەوشار، غەریبی شاری تاران، حەیادارانی بێ حورمەت، نەدیمانی قەدیمی، تەنپەروەری ناز، هیزەم فرۆشان، رووبین تەنی عەهد، نیزامانی مولازم مەنسەب، خیانەت پیشەگان، بەڕووتی جوملە گاوانن، سوارەی خاصصی پاتەختی سلێمانی، نوطفەیی حەیز، جنسی شەیتان).

لێرەداو لە کۆتایی هەموو شیکردنەوەکان کە لە دەوری زمان و شێوازو ئەندێشەو بیرو دەربڕین لە تێکستی ئەم قەسیدەیە دەخوڵێنەوە، بێ چەندو چوون و دوور لە هیچ چەشنە گومانێك ئەو ڕاستییە دەسەڵمێنن، کە ئەم قەسیدەیە سەربە جیهانی بەرهەم و داهێنانی سالمە، بە هیچ پێوەرێك ناشێت بە جیهانی نالییەوە گرێ بدرێت، بام لە کۆنە دەستنووسێکیشدا ئەمە نووسرا بێت و تۆمار کرا بێت، وەکو دەستنووسەکەی عەلی ئەکبەری سنەیی کە مامۆستا قەرەداغی کاری لەسەر کردووە، چونکێ وەکو دیمان ئەم گۆتەیە لە ئاست سەنگی مەحەکی بەڵگە و دەلیلە زانستی و بابەتییەکان خۆی ڕاناگرێت و پووچ دەردەچێت.

ئەمەش نەبە خوا هیشتی ئێمەیەو نەبە حەزی مامۆستاش، چونکێ خودی تێکستەکە بە لەش و بە گیان و بە خوێن وبە دەمار ئەم ئیدیعایە ڕەتدەکاتەوە، ئەوەتا کاکەی فەللاح سەبارەت بە تێکستی ئەو شیعرانەی لە پەراوێزی چاپێکی دیوانی سالم دا دیونێتی، بێ ئەوەی بەڵگەیەکی نووسراوو سەڵمێنەری

لەبەردەستدابێت کە خاوەنداریێتی سالم بۆ هونراوەکان بچەسپێنێت، لەم ئاستانەدا دەڵێ: ((بەڵکو بەڵگەی بەهێزم شێوەی داڕشتن و جۆری بیرکردنەوەو چۆنیەتی بابەت و شەقل سیمای سالم، لە ئاوێنەی ئەم شیعرانە دایە، ئەمانەش ئەو کەرەسەو هەوێنانەیە کە شیعرەکانیان پێگیراوەتەوە)).[٤٨] ئەنجا ئیمەش هەر ئەم باوەڕو ڕێڕەوو پێڕەوەمان بووە لە سەلماندنی راستییەکان سەبارەت بە تێکستی ئەم قەسیدەیە.

لەسەرنجێکی دیکەو پێویسیشدا با سەیرێکی دوا دێری قەسیدەکە بکەین لە هەردوو نووسخەدا، لەوەیان کە بە ناوی(نالی)یەوە تۆماری دەکات، لەوەشیان کە بە ناوی(سالم)ەوە تۆمارکراوە. چونکێ دوا دێر لە قەسیدەدا بەشێکی گرینگ و بایەخدارە، لای شاعیرانی بە توانا و جوانیناسانی ئەدەب بە شێوەیەکی گشتی و جوانی ناسی شیعر بەتایبەتی. دوادێر کۆتایی قەسیدەیە کە پێویستە بە وشەی ڕێك و پاراوو واتا بەخشی جوان بڕێتەوە تاوەکو شوێنەوارێکی دلگیرو هەستێکی شیرین لای خوێنەر بەجێ بهێلێت، تا ئەگەر لە دێرەکانی پێشەوەدا خلیسکان و هەلەنگوتنێکیش هاتبێت، لێرەدا لە بیری بچێت و دڵپەسەندی شوێنی بگرێتەوە، بەمەش مەرجی(حسن الختام)ی قەسیدە بە تەواوی جێ بەجێدەبێت.[٤٩] دوادێری ئەو تێکەستە کە بەنازناوی(نالی)یەوە لە دەستخەتی نووسەری سنەیی و کتێبەکەی مامۆستا قەرەداغیدا تۆمارکراوە، دێری بە ژمارە(٤١)ەو بەم جۆرەیە:

لە ظولمی چەرخی چەپگەردش درێغا! حەسرەتا! دادا!

بە میثلی (نالی) بێکەس، کەسی دیلی شارانن

دوا دێر لە تێکستەکەی ئێمە کە بە ناوی(سالم)تۆمارکراوە دێری ژمارە(٤٨)ە، واتە ئەم تێکستە(٧)دێری لە تێکستەکەی کابرای سنەیی زیاترەو، بەمجۆرەیە:

لە ظولمی چەرخی چەپگەردش، درێغا، حەسرەتا، دادا

بە میثلی(سالم)ی بێ کەس، گەلێ کەس وێلی شارانن.

ئەنجا هەر کەمێك ڕامان، بۆ هەر کەسێ کە تۆزێك چەشەی ئەدەبی هەبێ، سووڕ دەزانێت، کە ئەو نیوە دێرەی بە ناوی(نالی)یەوە تۆمارکراوە، هەم لە ڕووی کێش و هەم لە رووی ڕێزمان و داڕشتن و هەم لە باری واتاوە، هەڵەو کەم و کورت و ناتەواوە، نیشانەی کەمتەرخەمی نووسەرە کەیشی پێوە دیارە، چونکە خوێنەر تیایدا دووچاری گرێ وهەڵەنگووتن و سەرە دەری دەرنەکردنێکی خراپ دەبێت، ئەمەش دیسان هەڵەیەکی زەق وحاشا هەڵنەگری دەستخەتەکەیە.[٥٠] دواقسەشمان سەبارەت بەدوو رستەی ناونیشان وسەروبەری تێکسەکەیەوەیە کەمامۆستا قەرەداغی وەکوخۆی بۆمانی گواستۆتەوەو بێ ئەوەی ئاماژەیەك بۆ ئەو ناکۆکی و دژبەرییە بکات کەنووسەری دەستخەت لەسەرەتاو کۆتایی تێکستەکەدا تیێ کەوتووە. لە سەرەتای تێکستی قەسیدەکەدا نووسراوە:

(ذکر پریشانی نجبای بابان أز کفته نالی در ولایت سلیمانیه انشاکرده).[٥١] مامۆستا قەرەداغی بەم چەشنە لە پەروێزدا کردوویەتی بە کوردی: (باسی پەرێشانی نەجیبەکانی بابان لە زمانی نالییەوە لە ویلایەتی سلێمانی دای ناوە). لە کۆتایی تێکستەکەشدا ئەم رستەیە هاتووە: (تمت شد از کفته نالی در طهران انشا کرده است).[٥٢] ئەنجا بەم جۆرە کراوەتە کوردی: (تەواو بوو لەوتەکانی نالی (ئەم شعرانەی لە تاران داناوە). دیارە کابرای سنەیی خۆیشی ئاگاداری ئەو ناکۆکی و تێك نەکردنەوەیەی گوتەکانی خۆی نەبووە، دەنا چۆن دەبێت جارێ بلێ لە سلێمانی دایناوەو جارێکیش بلێت لە تاران دایناوە!.

مامۆستا دیاره دەرکی بەو ناکۆکیەکردووە، ویستویەتی بۆشی پینە بکات، بەڵام چۆن؟، دەڵێ: (سەرەتای پارچە شیعرەکە وا دەردەکەوێ لە سلێمانی ئەم شیعرانەی دانا بێت، بەڵام ئەمەیان گومان لەوە دا ناهێڵێتەوە کە لە تاران دای ناون).[٥٣] مامۆستاش هەر قسەی کابرا دووپات دەکاتەوە، بە ئیزافەی ئەوەی کە قسەی سەرەتاکەی کابرای بە دڵ نییە، بە گومان و دڕدۆنگییەوە لێی دەڕوانێ، بەڵام قسەی کۆتایی کابرای بە یەقین وەرگرتووە، ئەنجا نازانم ئەم یەقینەی لە پای چییەوە هاتووە؟.

ئەنجا ئەو گوتەیەی کابراکە گوتویەتی: (در طهران انشا کرده است)، لای مامۆستا بۆتە مایەی ئیلهامێکی قووڵ، کە نالی دوای ئەوەی ڕووخانی میرنشین و پەرتەوازەیی بابانییانی بە چاوەکانی خۆی دیوە چۆتە تاران، ئەنجا ئاخۆ دەبێ لەوێ چەند ژیا بێ؟ چەند دەفتەرو دەستنووس و شیعرو بەرهەمی لەو جۆرەی لەوێ دانابێ، ئەنجا یا فەوتابێ یا تا ئێستا بە دەست ئێمە نەگەیشتبێ! بۆ ئەوە پێویستە بگوترێ کە هەموو سەرچاوەکان پێ لەسەر ئەوە دادەگرن کە نالی دەبێ بەر لە ڕووخانی میرنشین سلێمانی جێ هێشتبێت.[٥٥] لێرەدا پرسیارێکی دیکەش دێتە پێشەوە، ئەویش ئەمەیە؛ کە نالی وەختانێک کارەساتی ڕووخانی میرنشین و دارمانی مەملەکەت و زولم و ستەمی ڕۆمیانی بە چاوانی خۆی و بەڕۆژی ڕووناک دیبێت، ئەوسا چ جای ئەوەیە لە نامەکەیدا بۆ سلێمانی، لەوەزع و بارودۆخ و هەلومەرجی بست بەبستی شارو مەملەکەت بپرسێت ئاخۆ چۆنەو چۆن نییە؟، حوجرەو خانەقا و کانی ئاسکان ماوە یان نەماوە؟، مەقامی رووخسەتە بێمەوە یا نە نا؟ مەگەر ئەو هەموو شتێکی بە چاوانی خۆی نەدیبوو! پەرێشانی و پەرتەوازەیی و داڕووخانی مەملەکەت!، ئەلبەتە دیارە ئەقل قبووڵی ناکات، ئەم قسانەش کە دەڵێ: نالی لە کاتی ڕووخانی میرنشین لەسلێمانی بووە و کارەساتەکانی بە چاوی خۆی دیوە، ئەنجا چۆتە تاران و لەوێ ئەم قەسیدەیەی گوتوە... بە ڕای ئێمە لەسەر بنەماو بناغەیەکی پتەو دانەمەزراوە، چونکێ قەسیدەکە هی نالی نییە، لە تارانیش دانەندراوە، هیچ بەڵگەیەکیش لەبەردەستدا نییە نالی دوای رووخانی میرنشین چوو بێتە تاران، لەم ناوەدا عەلی ئەکبەری سەنەندوجی لەم مەسەلانەدا زۆر ورد نەبووە، بۆیە ناشێ ئەم قسانەی راستەوخۆ وەربگیرێن دوای ئەوەی لە سەنگی مەحەك دران.

پەراوێزەکان

[1]- بەرکوتێك لە خەرمانی شیعری سالم - چەپکێك شیعری بڵاونەکراوەی سالم - پاشکۆیەکی دیوانی نالی، محەمەد عەلی قەرەداغی، دەزگای چاپ وبڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠١٠.

[2]- بە گوێرەی مامۆستا سەجادی ئەحمەد بەگ یەکێك بووە لە دوانزە سوارەی مەریوان، بەڵام پیرە مێردی نەمر لە داستانەکەیدا (دوانزە سوارەی مەریوان) ناوی دوانزە سوارەکەی یەك بە یەك هێناوەو لە ناویاندا کەسێك بەناوی ئەحمەد بەگەوە وەبەرچاو ناکەوێت. بگەڕێوە بۆ:

- مێژووی ئەدەبی کوردی: ٢٥٦.

- دوانزە سوارەی مەریوان: ٤.

[3]- دیوانی کوردی، ب١: ١٣ - ١٤.

[4]- (صاحیبقران)، گرییەکی وەسفی لێکدراوی عەرەبییە، بەو پیاو مەزن و میرو پاشایانە گوتراوە کە لە کاتی دایکبوونیان دوو ئەستێرەی گەڕۆکی(زوحەل و موشتەری) لە یەك کەلوودا جووت یاخود کۆدەبنەوە کە زۆر بەدەگمەن روودەدات. ئەمەش وەکو هێمایەك بۆ شکۆمەندی و دادپەروەری و بەردەوامبوون لێکدراوەتەوە. ناسرەددین شای قاجاری لە سی ساڵەی حوکمڕانی خۆیدا، ساحێبقڕانی کردە نازناوی و بارەگای فەرمانڕەوایی ناونا ساحێبقڕانییەو ئەو سککە و پولەی کە ئەویش لێی دەدا سەرەتا ساحێبقڕانی ناوبوو دواتر بەرەبەرە بوو بە قڕان. لەمەوە بە پیاوی خاوەن نگین و سامانداریش گوتراوە ساحێبقڕان، هەروەها ئەگەر کەسێك لەمەیدانداریدا لە پێشەوەی هاوڕێکانی دابێت، ئەویش ساحێبقڕانیان پێ گوتوە، گۆیا ئەحمەد بەگی گەورە لە شەڕدا دەستێکی باڵای هەبووە، بۆیە ساحێبقڕانیان پێگوتوە، بەڵام ئەو قسەیەی مامۆستا حەمە بۆر دەیڵێ کە (گۆیا خێزانێکی ناودار بوونەو پێنج سەد ساڵ پێشتر لە ئێران بەم ناونیشانە ناسراون)، جێگای بڕواو متمانە نییە.

بروانە:

- لغت نامه،ج١٠ : ١٤٧٠٧١.

- فرهنگ فارسی، ج٢: ٢١٢٢.

- دیوانی کوردی، ب١ : ١٣.

[5]- مێژووی ئەدەبی کوردی، ب٣ : ١١٧.

[6]- مەلای جزیری بەر لە سالم پێنج خشتەکی گوتوە، بەڵام ئەو لەسەر شیعری فارسی دامەزراندووە بڕوانە:

- دیوانا مەلایێ جزیری: ١٩٣.

[7]- کاکەی فەللاح لە ژمارەکانی ٢٥ - ٣٤ی رۆشنبیری نوێدا ژمارەیەك شیعری بڵاونەکراوەی سالمی بڵاوکردۆتەوە هەروەها مامۆستا قەرەداغیش بە گوێرەی دەستخەتە تازە دۆزراوەکانی بەردەستی کۆمەڵێك شیعری تازەی سالمی بڵاوکردۆتەوە، کە بەشێکیان شیعری فارسین و بۆ یەکەمجارە بڵاودەکرینەوە. د.کەمال فوادیش لە(دەستنووسە کوردییەکاندا)باس لە(١١)پارچە غەزەل و قەسیدەی بڵاونەکراوەی سالم دەکات.

[8]- دیداری شیعری کلاسیکی کوردی: ٤٠.

ئەگەر سەرنجی چەند بە یتێکی قەسیدەکە بدەین زۆر شتمان بۆ یەکلایی دەبێتەوە:

لیم گەڕێن باگریەکەم دیدە بە دیدە خونفشان

نا یەڵێ یەکدەم بەڕاحەت رابوێرم ئاسمان

چونکە سیوەیلی قەدیمن حەق لە پاش عەهدی سەلیم

دایە دەست مەحمودی حاتەمدڵ چراغی دوو دمان

لە درێژایی تێکستەکەدا ئەوە روون دەبێتەوە: سەلیم بەگ ناوێك کۆچی دوایی کردووە و سالم لە تەدارەکی ناشتن و پرسەکەیدا لە(شیوەکەڵ)ئامادەیە. مەحمود ناوێك کە سالم بە حاتەمدڵ ناوی دەبات بۆتە جێنشینی، ئەنجا ناوی(ئەحمەدو رۆستەم و کەریمش)دێنی کەوا چۆن ئەم کۆچە پەرێشانی کردوون، زۆر وێ دەچێ ئەم مەحمودە، مەحمود ئاغای شیوەکەڵ بێت، کە کاتێ خۆی پیرەمێرد پیەسێکی لەسەر نووسیوە و شاگردانی قوتابخانەی زانستی لەسەر شانۆ پێشکەشیان کردووە. لەپاشانا هەر پیرەمێرد خۆی جارێ لە ڕۆژنامەی (ژین)و جارێکیش لە شێوەی نامیلکەیەکدا بەناونیشانی (پیەسی تەمثیلێکی راستی تەئریخی لە وڵاتی خۆماندا روی داوە)، لەچاپخانەکەی خۆی ولە ساڵی ١٩٤٢ دا بڵاوی کردۆتەوە.

- بیری کۆمەڵایەتی وسیاسی پیرەمێرد: ٨.
٩- سەیری ئەم سەرچاوانە بکە:
- مێژووی ئەدەبی کوردی: ٢٧٢.
- شیعرو ئەدەبیاتی کوردی: ٦٢.
- گۆڤاری ڕزگاری، ژمارە/ ١١،١٢،١٩٧٠،١٠.
- دیوانی سالم: ٩٧.
- میرایەتی بابان:٢٠٣.
١٠- دوو چامەکەی نالی و سالم.
١١- مامۆستا قەرەداغی، بەپشت بەستن بەو دەستخەتەی کابرای سنەیی کە ساڵی (١٣٢١/١٩٠٣) نووسراوەتەوە کە بریتییە لە کۆمەڵێك لە غەزەل و قەسیدەکانی سالم، ئەنجا لە کۆتایی دەستنووسەکەدا ئەم دوو دێرە هاتووە: (تمت شد، از گفته سالم، أصل آن شاعيردرولايت سليمانيه و خاك دولت عليئه عثمانيه است، آن شاعير دائی نالی بودهاست، در تاريخ هجدههم شهر ربيع الاول سنه (١٣٢١ / ١٩٠٣) حقير سراپا تقصير علی اكبرساكن ولايت سنندج بەتمام رسانيد). دەڵێ: بە گوێرەی ئەم نووسراوە سالم خاڵی نالی بووە، بەو پێیەش سالم وکوردی ئامۆزان، کەواتە (سێ کوچکەی شیعری بابان خزمی یەکتری و لە یەك بنەماڵە بوون!؟) بەڵام شتی سەیر ئەوەیە مامۆستا وەکو سەردێرو وەکو مانشێت ڕای دەگەیەنی کەوا: (سێ کۆچکەو سێ پایەی شیعری کلاسیکی کوردی سەردەمی بابان لە بنەماڵەی بابان بوون!). باشە ئەوا گریمان خزمی یەکن، بەڵام بۆ بوون بە بنەماڵەی بابان، ئەوان ڕاستە شاعیری سەردەمی بابانەکان بوون بەڵام لە بنەماڵەی بابان نەبوون. بڕوانە:
- بەرکوتێك لە خەرمانی شیعری سالم: ١٤٦.
١٢- گۆڤاری چریکەی کوردستان، ژمارە/٤: ٤١.
١٣- میرایەتی بابان: ٢١١.
١٤- مامۆستا قەرەداغی یەزدانی مەزن دەست بە باڵییەوە بگرێت هەموو شتەکانی وەکو دەڵێن (ئەوەلبابن!)، بۆ ئەم قەسیدەیەش لە کتێبەکەیدا دەڵێ: (کەوا بۆ یەکمجارە کە بەو شێوەیە بڵاوی دەکاتەوە)!. - بەر کوتێکی...:٩٩.
١٥- سلێمانی شارە گەشاوەکەم: ٨٦ - ١٠٠.
١٦- تاریخی سلێمانی وە وڵاتی: ١٠٥.
١٧- گەشتی ریچ بۆ کوردستان: ١٦٢.
١٨- ئەوە هەمان شەڕی عەبدوڵڵا پاشایە کە شێخ ڕەزا عومری خۆی تیادا دەستنیشان کردووە کاتێ دەڵێ:

کە عەبدوڵڵا پاشا لەشکری والی سنەی شڕ کرد
ڕەزا ئەو وەختە عومری پێنج و شەش تیفلی دەبوستان بوو

١٩- تاریخ و جغرافیای کردستان: ١٦٠.
٢٠- سەرچاوەی پێشوو: ١٦٨.
٢١- هەمان سەرچاوە: ١٧٨.
٢٢- دەستنووسە کوردییەکان: ١١٠.
٢٣- چریکەی کوردستان، ژ(٨ - ٩): ٥.
٢٤ - مامۆستا قەرەداغی هەر پایە داربێت، زۆر بە شان و باڵی دەستخەتەکانی ژێر دەستی خۆیدا هەڵدەڵێت، بۆ نموونە لە تاریفی دەستخەتی (ئەحمەد ئاغا) ناوێکدا، کە هەر کۆنووسی هەندێ لە هۆنراوەکانی سالمە و بەدانپیانانی خودی مامۆستاش شپرزەو بێ سەرو بەرە، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا دەڵێ: (ئەمە یەکەم نوسخەی کۆنی دیوانێکی سەربەخۆی یەکێك لە گەورە شاعیرانی کوردە!)، هەروەها لە مەڕ ئەم دەستخەتەی کابرای سنەییش دەڵێ: (ئەم دەستخەتە یەکێکە لە بەمتمانەترین دەستخەتی ناو کتێبخانەی کوردی)!، کەواتە لە ئاست ئەم دەستنوسەی دیوانی سالم کە لە ژێر چاوە دێری و سەرپەرشتی خودی شاعیرداو کە هێشتا خویشی لە ژیان دا بووە ئامادەکراوە، دەبێ بڵێن چی؟ مەگەر هەر قسەکانی مامۆستا بە باڵای ئەم دیوانە دەستنووسەدا ببڕین. بڕوانە:

ـ هەنگاوێك لە ڕێگەی لیكۆڵینەوەی دیوانی سالم: ٦.
ـ بەركوتێك لە خەرمانی شیعری سالم: ١٤٤.
٢٥ـ ڕۆژنامەی ژین، ژ ٣٥، ١٢/٨/١٩٧١.
٢٦ـ دیوانی سالم: ١٠٢ ـ ١٠٧.
٢٧ـ میرایەتی بابان: ١٩٤.
٢٨ـ بەركوتێك لە شیعری سالم: ١٤٢ ـ ١٥٨.
٢٩ـ لە گەرمەی خەبات و شۆرشی چەكداری كورد ساڵی ١٩٧٤، شەوانە پێشمەرگە دەرژانە نێو شارەكان و دەستیان لە بنكەی و بارەگاكانی دوژمن دەوەشاند، جەللادەكانی بەعس لە بەرامبەر بێ دەسەڵاتی و وەكو رقێكی شوڤینیستی، لەشاری كۆیە كۆتەڵەكەی حاجیان دابووە بەر دەستڕێژی گوللە و چەند جێیەكیان ڕووشاند بوو، هێمنی شاعیر كە بەم مەسەلەی زایبوو، دەڵێ:

بەمردوویش نیشانەی گوللەیە ئەو كەللــە پرشۆرە

ئــەوێستاش دەرسی سەربازی دەڵێ ئەو شاعیرە رِەندە

ماموستا محەمەدی مەلاكەریمیش لەگەڵ ئەوەدا بۆ دوو ساڵ دەچێت دیلی نەخۆشییەكی سەخت و گرانەو لە نێو جێگادا كەوتووەو تەنانەت تواتی داشبنیشێ، كەچی هەر بە ڕاكشاوی لەسەر جێی و بالینگانی نەساغیدا لە بەخشش و خزمەتكردن بەردەوامە و بەو حاڵەشەوە لەگەڵ كاك سەدیق صالح دا خەریكی تەواوكردنی دیوانەكەی سالمن.
٣٠ـ دەستنووسی ژمارە(٦٨)، دەستنووسە كوردییەكان: ١١٠.
٣١ـ شێوازی لە شیعری كلاسیكی كوردیدا: ٨٧.
٣٢ـ شێوازی شیعری گۆران: ٤٠.
٣٣ـ الاسلوبیة و الاسلوب: ٦٠.
٣٤ـ الاسلوبیة:١٣.
٣٥ـ شێواز لە شیعری كلاسیكی كوردیدا: ١١١.
٣٦ـ بیدل وسپهری و سبك هندی: ١٨.
٣٧ـ ماموستا قەرەداغی خۆیشی باس لە جیاوازی جیهانی شیعری لە دیوانی نالی و سالم دا دەكات و بەروونی دەركی پێ كردووە، باسی لە هەندێ هێلی گشتی جیهانی هەر یەك لە نالی و سالمیشی كردووە، بەلام كە دێتە سەر پەراوێز و بۆ چوونەكانی كابرای سنەیی، ئەم ڕاستیانەی كە خۆی دەركی پێی كردوون فەرامۆش دەكات. بڕوانە:
ـ هەنگاوێك لەسەر رێگەی لێكۆڵینەوە...: ٥.
٣٨ـ مێژووی ئەدەبی كوردی، ب٣: ١٢٥.
٣٩ـ شێوازی شیعری جزیری: ١٢٦.
٤٠ـ فرهنگ فارسی، چ١: ٥٣٥.
٤١ـ بیدل و سبكی هندی: ٥٢.
٤٢ـ شێوازی شیعری جزیری: ١٢٧.
٤٣ـ مێژووی ئەدەبی كوردی، ب٣: ١١٩.
٤٤ـ مێژووی بیری كوردی: ٢٩٦.
٤٥ـ هەنگاوێك لەسەر رێگەی...: ٥.
٤٦ـ مێژووی بیری كوردی: ٣١٥.
٤٧ـ هەمان سەرچاوە: ٣٩٤.
٤٨ـ رۆشنبیری نوێ، ژ/٢٥، ٢١/٧/١٩٧٤.
٤٩ـ صناعات ادبی: ١٥٩.
٥٠ـ بەركوتێك لە خەرمانی شیعری سالم: ٢٤٣.
٥١ـ هەمان سەرچاوە: ١٥٤.

٥٢- هەمان سەرچاوە:١٥٨.

٥٣- هەمان سەرچاوە:١٥٨.

٥٤- هەمان سەرچاوە:١٤٦.

٥٥- بڕوانە:

- نالی لە دەرەوەی کوردستان دا: ٨.

- مێژووی بیری کوردی: ٣٢١.

- چەپکێك لە گولزاری نالی: ٣٨.

ئەنجام

لــە کۆتــایی ئــەم توژینەوەیــە کــە بــە شــێوەیەکی فــراوان ســەبارەت بەتێکســتی دوو قەســیدەی شاکاری(سالم)ەوە بە ئەنجام گەیەندراوە، وەکو کۆ بەنـدێکیش بـۆ سـەرجەم ئـەو بـیرو بـۆ چوونانەی لـەم بارەیەوە لە دوو تـوێی باسـەکەدا خراونەتـە ڕوو، دەتـونین کورتەیـەکی ئەنجامـەکانی باسـەکە لـەم چـەند خاڵانەی خوارەوەدا بخەینە ڕوو:

١- دیوانی شیعرو شاعیرانی کلاسیکی کـوردی، بـەهۆی هەلومـەرجی تایبـەتی گـەلی کـوردەوە، نەتوانـدراوە تاوەکو ئەمڕۆ، بە تەواوی و بە شێوەیەکی وردو زانستی لیکۆڵینەوەی تەواویان لە بـارەوە بکرێـت، تـاوەکو تێکســتی دیــوان و بەرهەمــەکانیان بــە شــێوەیەکی ڕاســت و دروســتو ســاغکراوە، لــە چــاپ بــدرێت و بڵاوبکرێتەوە.

٢- زۆرێك لەو تێکست و بەرهەمە شیعرییانەی شاعیرانی کۆنمان کە لە کۆبەرهەم و دیوانەکانیاندا چاپ و بڵاوکراونەتەوە نا دروست و نا تەواون، بە هۆی تۆژینەوەی وردو زانستییەوە پێویستیان بەڕاستکردنەوەو ساغکردنەوە هەیە.

٣- سالم یەکێکە لە کەلە شاعیرانی کلاسیکی کرمانجی ناوەڕاست، کە ڕەنگە لە هونـەرەکانی غـەزەلخوانی و قەسیدە وێژیدا کەم نمونە بێت، بەڵام تاوەکو ئێستا دیوانێکی تەواو و ڕێکو زانستی و متمانە بەخشی لـە کتێبخانەی کوریدا نییە.

٤- ئەو لـە وێنـەی شـاعیرێکی هونـەروەرو بـاڵا دەسـتی ئـەدەبی کلاسـیکی، لـە ڕووی زمـان و شـێوازو بـیرو تەعبیرو جیهانبینی شیعرییەوە، خاوەنی تەرزو هونەرو تایبەتمەندی خۆیەتی، کە بەوە هەم لە شاعیرانی دیکە جیا دەکرێتەوە، هەم دەتواندرێت بەرهەمی شیعری بەسەر بکرێتەوە و بناسرێتەوە.

٥- قەسیدەیەك کە لە ژێر سەر ناوی(لەباسی پەرێشانی بابانەکاندا) یە، بەم دواییـە بـە پشـت بەسـتن بـە کۆنە دەستخەتێکەوە دراوەتـە پاڵ(نـالی). ئـەم مەسـەلەیە کەلـەم باسـەدا لـە ڕێگـەی لێکۆڵێنـەوەی زانسـتی شێوازناسی و مێژووییەوە خراوەتە ڕوو، ئاشکرا دەبێت کەوا نییە. وەناشبێت هەر بۆچوونێك کە لە کۆنە بەیازو کەشکۆڵ و دەستخەتێکەوە خرابێتە ڕوو، بێ لێکۆڵێنەوە و لێکدانەوەی زانستی بەڕاسـت و دروسـت وەربگیرێت و کاڵای حەقیقەتی بکرێت بە بەردا.

٦- ئەم تێکستە شیعرییە، بەسیماو بەڕووخسار و بە کرۆك و ناوەڕۆك سەر بە دنیای شیعری(سالم)ەو لـە چوارچێوەی ئەو چەند بەرهەم و شاکارە ئەدەبیانە دانابرێت، کە شاعیر بە پەیوەندی لەگەڵ بابانـەکان و میرایەتی باباندا هۆنیویەتەوە.

على هامش قصيدتين للشاعر سالم

(دراسة و نص)

أثار صدور كتاب للاستاذ محمد على قرداغي حول تحقيق بعض النصوص من قصائد الشاعر عبدالرحمن بگ صاحبقران(سالم / ١٨٠٥ ـ ١٨٦٩)، جدلاً بين الاوساط الثقافية المهتمة بالاثار الادبية الكلاسيكية، و بالاخص قصيدتان مشهودتان من آثار الشاعر سالم، حيث اسند الاستاذ القرداغي مناسبة نظم احدى القصيدتين الى احد الامراء البابانيين ولم يكن صائبا في ذلك تماماً. و آسند قرداغي القصيدة الثانية الى الشاعر(نالى/١٨٠٠ ـ ١٨٧٣) خلافا للمعهود و ذلك بناءً على ما جاءَ في احدى المخطوطات التي قام الاستاذ الفاضل بتحقيقها و نشرها في كتاب صدر عام ٢٠١٠.

وتقوم دراستنا هذه اولاً بتصحيح ما ذهب اليه الاستاذ القرداغي بصدد القصيدة الاولى بالاستناد الى المصادر التاريخية المتعددة، الى جانب تحقيق ونشر نصها الكامل و النهائي تقريباً مع شرح مفرداتها المستعصية، ومن ثم تناول القصيدة الثانية عن طريق دراستها دراسة لغوية اسلوبية و احصائية علمية، بعد تحقيق نصها الكامل و شرح واف لمفرداتها ومعانيها و رموزها، و التثبيت بالدليل القاطع على أن القصيدة تنتمى نصاً وروحاً الى عالم و مخيلة و اسلوب(سالم)الشعرية، وهي بعيدة كل البعد عن(نالى)و عالمه و منهجه الادبي.

تتالف الدراسة اجمالاً من ثلاثة محاور رئيسية مع تفرعاتها على الوجه الاتي:

المحور الاول/ نبذة عن حياة الشاعر سالم:

أ ـ شاعريته ب ـ علاقته مع البابانيين

والمحور الثاني/ ويدور حول القصيدة الاولى التي نظمت بمناسبة نبأ عودة عبدالله پاشا الباباني.

اما المحور الثالث/ فتتناول القصيدة الثانية الحالة البائسة و المزرية للبابانيين بعد انهيار امارتهم.

وتلي ذلك أهم النتائج التي توصل اليها الباحث من خلال الدراسة مع مختصر باللغتين العربية و الانگليزية. واخيراً تأتي قائمة بالمصادر و المراجع التي استفاد منها الباحث خلال الدراسة .

Abstract

(On the margin of two poems of Salim)

Mr mohammed Ali Qaradaghi aroused a wide controvery intellectual medias through his publication of a book about some texts of the poet Abdul-Rahman Beg Sahibqran (Salim, 1805-1869), especially a two widely-known poems. Qaradaghi ascribed versing one of the to one of Baban Emirs but he did not succeed in this; and ascribed the second poem to our poet (Nali,1805-1873) contradicting what is traditionally known and published previously.

Our study makes correction to what Mr Qaradaghi has ascribed about the first poem. We did this depending upon different historical sources as well as displaying its final and complete test with explaining all its vocabularies, then the second poem's study linguistically, stylistically and statically after investigating its text comprehensively with explaining its vocabularies and their meanings and symbols, moreover, proving with explicit evidences that the poem belongs textually and spiritually to the world and imagination and poetic style of Salim. The poem is very far from Nali's world and his literary method.

The study consists in three axes with their branches as following:

a-his poeticalness.

b- his relation with Babans.

The second axis takes the second poem which exhibits the harsh condition of Babans after their Emirte's collapse.

At the end most important conclusions that he researcher had come to with an abstract in Arabic and English are presented. Finally a list of resources and references are shown which helped the researcher in the study.

سەرچاوەكان

١- كتێب / أ- كوردی:

١ـ ئەنجوومـەنی ئـەدەبیان، ئـەمین فـەیزی بـەگ، لـە چـاپكراوەكانی كـۆڕی زانیـاری عێراق"دەسـتەی كورد"،بەغدا، ١٩٨٣.

٢- بەركوتێك لە خەرمانی شیعری سالم، محەمەد عەلی قەرەداغی، دەزگای چاپ و بڵاوكردنـەوەی ئـاراس، هەولێر،٢٠١٠.

٣- بـیری كۆمەڵایـەتی و سیاسـی پیرەمێـرد، محمـەدی مـەلا كـەریم، چـاپی دووەم، دەزگـای چـاپ وبڵاوكردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٩.

٤ـ تـاریخی سـلێمانی وه وڵاتـی، محەمـەد ئـەمین زەكـی بـەگ، ئامـادەكردنی: رەفیـق سـاڵح، بنكـەی ژیـن، سلێمانی، ٢٠٠٦.

٥- چەپكێك لە گولزاری نالی، مەسعود محەمەد، لە چاپكراوەكانی كۆڕی زانیاری كورد، بەغدا، ١٩٧٦.

٦- دیوانا مەلایێ جزیری، تحسین ابراهیم دۆسكی، وەزارەتا ڕەوشنبیری، چاپخانەیا هاوار، دهۆك، ٢٠٠٠.

٧- دوانزە سوارەی مەریوان، پیرەمێرد، لە بڵاوكراوەكانی كتێبخانەی ئازادی، سلێمانی، ١٩٥٩.

٨- دیداری شیعری كلاسیكی كوردی، حەمە سەعید حەمە كریم، دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوكردنـەوەی كوردی، بەغدا، ١٩٨٦.

٩- دەستنووسە كوردییەكان، د. كەمال فؤاد، ڤیزبادن، ١٩٧٠،(بە ئەڵمانی).

١٠- دیوانی سالم، چاپخانەی كوردستان، چاپی دووەم، هەولێر،١٩٧٢.

١١ـ دیـوانی كـوردی، محەمـەد مسـتەفا(حەمەبۆر)، ب١، دەزگـای چـاپ و بڵاوكردنـەوەی ئـاراس، هەولێر،٢٠١٠.

١٢- دوو چامەكەی نالی و سالم، علاءالدین سجادی، بەغدا، ١٩٧٣.

١٣- سلێمانی شارە گەشاوەكەم، جـەمال بابـان، ب١، دەزگای ڕۆشـنبیری و بڵاوكردنـەوەی كـوردی، بەغـدا، ١٩٩٢.

١٤- شیعرو ئەدەبیاتی كوردی، رەفیق حیلمی، مطبعة التعلیم العالي، أربیل، ١٩٨٨.

١٥- شێوازی شیعری جزیری، شعبان أحمد، دەزگای سپیرێز، دهۆك، ٢٠٠٦.

١٦- شێوازی شیعری گۆران، پەخشان عەلی، مەڵبەندی كوردۆلۆجی، سلێمانی، ٢٠٠٩.

١٧- شێواز لە شیعری كلاسیكی كوردیـدا، حەمـە نـوری عومـەر كـاكی، مەڵبەنـدی كوردۆلـۆجی، سـلێمانی، ٢٠٠٨.

١٨- گەشتی ریچ بۆ سلێمانی، و/ محەمەد حەمە باقی، ئێران، تەورێز، ١٩٩٢.

١٩- لە بابەت مێژووی ئەدەبی كوردییەوە، د. مارف خەزنەدار، المؤسسة العراقیة اللدعایة و الطباعـة، بەغدا، ١٩٨٤.

٢٠- میرایەتی بابان، نەوشیروان مستەفا ئەمین، چ٢، سلێمانی، ١٩٩٨.

٢١- مێژووی ئەدەبی كوردی، علاءالدین سجادی، چ٢، چەپخانەی مەعاریف، بەغدا، ١٩٧٢.

٢٢- مێژووی ئەدەبی كوردی، د.مـارف خەزنـەدا، ب٣، دەزگـای ئـاراس بـۆ چاپ و بڵاوكردنـەوە، هـەولێر، ٢٠٠٣.

٢٣ـ مێژووی بیری کوردی، مامۆستا جەعفەر، دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی، سلێمانی، ٢٠٠٩.
٢٤ـ نالی لە دەرەوەی کوردستان دا، د. عەبدوڵڵا حەداد، هەولێر، ٢٠٠٠.
٢٥ـ هەنگاویك لە سەر ڕیگەی لێکۆلینەوەی (دیوا نی سالم) دا, محمەد عەلی قەرەداغی , بلاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی , هەولێر, ٢٠٠٩.
ب / عەرەبی :
٢٦ـ الاسلوبية, د. فتح الله احمد سليمان, دار الاوقاف العربية, القاهرة، ٢٠٠٨.
٢٧ـ الاسلوبيه والاسلوب, د. عبدالسلام المسدي، ط٤، دار سعاد الصباح، الكويت، ١٩٩٣.
ج / فارسی:
٢٨ـ بيدل و سپهری و سبك هندی، حسن حسينی، چ٤، انتشارات سروش، تهران، ٢٠٠٨.
٢٩ـ تاريخ و جغرافيای كردستان(سيرالاكراد)، عبدالقادر ابن رستم بابانی، چاپخانه ارژنگ، تهران، ١٩٨٧.
٣٠ـ صناعات ادبی، استاد جلال الدين همايی، انتشارات مؤسسة مطبوعات علمی، تهران، ١٩٦٠.
٢/ فەرهەنگ:
٣١ـ فرهنگ فارسی، د. محمد معين، چ٤، چاپخانه سپهر، تهران، ١٩٨١.
٣٢ـ لغتنامه دهخدا، علی اكبر دهخدا، ج١١، چ٢، تهران، ١٩٩٨.
٣/ گۆڤارو ڕۆژنامە:
٣٣ـ جەنگی بابان و عوسمانی، محەمەد مستەفا کوردی، گ/ ڕزگاری، ژ/(١٠ ـ ١١ ـ ١٢)، ١٩٧٠.
٣٤ـ أ - لە شیعرە بلاونەکراوەکانی سالم، د. کەمال فؤاد، گ/ چریکەی کوردستان، ژ(٤)، لەندەن، ١٩٨٠.
ب - شینی ئەدیبانی کورد، د. کەمال فؤاد، گ/ چریکەی کوردستان، ژ/(٨ ـ ٩)، لەندەن، ١٩٨٥.
٣٥ـ لە شیعرە بلاونەکراوەکانی سالم، کاکەی فەللاح، گ/ ڕۆشنبیری نوێ، ژ/(٢٥)،١٩٧٤.
٣٦ـ لە شیعرە بلاونەکراوەکانی سالم، کەمال فؤاد، ڕ/ژین، ژ/(٣٥)، ١٩٧١.

View publication stats